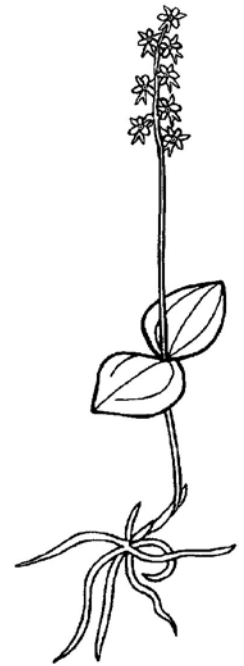

Listéra

1 - 2018

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
33. årgang, 2018, nummer 1

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

- Kasserer: Åse Halvorsen, a-jhalvo@online.no
Tlf.: 35500135 / 91595087
- Styremedlem: Jorunn Simones, jo-simon@online.no
Tlf.: 95032367
- Styremedlem: Christian Kortner, ckortner@online.no
Tlf.: 91894169
- Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, b-halvor@online.no
Tlf.: 35289517 / 91310296
- Styremedlem: David Mundal, davmundal@gmail.com
Tlf.: 41229294
1. Varamedlem: Dagny Mandt, dmandt@online.no
Tlf.: 90144859
2. Varamedlem: Anne Vinorum
Tlf.: 35514117

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohag@online.no),
Kåre Homble (k.homble@online.no), Kristin Steineger Vigander (kristvi@gmail.com)

For bilder uten oppgitt fotograf er det forfatteren som er fotograf.

Forsidebildet: Buskvikke *Hippocrepis emerus*. Foto: Roger Halvorsen

ISSN: 0801 - 9460

Vesle vakre blåklokke,
fri for snø og is.
Yr av glede dansar du
i ditt paradis.

Kven har pusta liv i deg
Kven har farga kjolen blå?

Sei meg vesle blåklokke,
kvar kjem du ifrå?

Frå diktboka: *Undring*, av Haldis Reigstad.

Foto: Kristin Steineger Vigander

Planter i Bibelen:

GIFTKJEKS *Conium maculatum* I BIBELEN OG SOKRATES' SISTE BEGER

Roger Halvorsen

Det finnes ganske mye botanikk i *Bibelen*, men det er ikke alltid så lett å finne ut hvilke planter det dreier seg om. De største vanskene oppstår ofte med oversettelsene av grunntekstene til de enkelte nasjonalspråka og dessuten den ”fornyelsen” av teksten som ofte finner sted. I de norske bibeloversettelsene er det noen ganger gjort språklige forandringer som fort kan ta bort den opprinnelige meninga i teksten eller gjøre den litt vanskelig å forstå. Et tydelig eksempel her er da teksten i lignelsen om såmannen, den med ”klingen og hveten”, blei forandra slik at ””klinge” (graset *Lolium temulentum*) blei skifta ut med ordet ”ugras” for over 100 år siden. Dermed falt også noe av meninga med lignelsen bort. Likheten mellom hvete og klinge kan være vanskelig å se før det blir modent, mens de fleste av ugrasartene i hveteåkeren vil være lettere å skille fra hveten. Begrepet ””å skille klingen fra hveten” lever imidlertid fortsatt i beste velgående etter forandringa, mens mye av meninga med bibelteksten er blitt borte.

De oversettelsene som finnes av Bibelen på de forskjellige språka,

gir mange eksempler på store og små forandringer i tekstene. Jeg har tidligere vært inne på historia om morbærtreet, slekta *Morus*, i den norske oversettelsen som i den engelske utgaven er kalt ”sycamore-tree”, altså morbærfiken, et tre som hører til slekta *Ficus*. (Se Halvorsen 2013 og historia om Sakkeus som klatra opp i et morbærtre for å få et glimt av Jesus.)

Litt botanikk

Giftkjeks *Conium maculatum*, som hører hjemme i skjermplantefamilien *Apiaceae* (tidligere *Umbelliferae*), er ikke nevnt i vår norske bibeloversettelse, men dukker opp i den engelske.

La oss først se litt på botanikken for denne arten.

Giftkjeks ligner litt på hundekjeks *Anthriscus sylvestris* ved første øyekast. Om vi imidlertid går nærmere inn på giftkjeks, vil vi se at stengelen er slett og glatt med et svakt blålig skjær i det grønne, og den har heller ikke ribber slik hundekjeksen har. Den er dessuten snau og har røde flekker nederst, derav det latinske artsepetetet *maculatum* (= med flekker). Det gjør

Stengelen til giftkjeks *Conium maculatum*
Foto: Norman Hagen

Stengelen til hundekjeks *Anthriscus sylvestris*. Foto: Egil Michaelsen

at giftkjeks knapt kan forveksles med andre arter i familien.

Forskjellen på fruktene er også ganske tydelig. Frukta er nærmest eggforma med ujamne, bukta ribber hos giftkjeks, mens den hos hundekjeks er ganske lang og smal med kort nebb.

Giftkjeks var mer vanlig tidligere enn den er nå. Det er langt mellom de spredte forekomstene som fortsatt er kjent. Fra gammelt av er den med stor sannsynlighet tilfeldig innført, for eksempel ved kornmøller og siloanlegg i forbindelse med kornimport (Bølesiloen i Skien), eller via ballast (Frednes i Porsgrunn).

Giftkjeks har sine kjente voksesteder, gamle og nye, i kyststrøka fra Østfold til Bodø og er dessuten funnet i Hamar. Voksestedene er åkre, møller, veikanter og skrotemark og i tidligere år som

nevnt også ballastplasser. I dag er arten i tilbakegang og er forsvunnet fra mange av de gamle lokalitetene. Ved Bølesiloen i Skien er den for eksempel knapt lenger å finne.

Giftkjeks er også blitt kalt skarntyde. *Skarn* er et ord kjent fra norrønt og betyr møkk, og ordet *tyde* er avleda fra et gammelt ord som visstnok skal bety pipe. Navnet skarntyde er sannsynligvis blitt brukt på grunn av den ubehagelige lukta som giftkjeks har (lukter litt som kattepiss eller musepiss), noe som også vil kunne avsløre den når man blir kjent med planta.

Det vitenskapelige navnet *Conium* L. kommer, ifølge Corneliuson (1997), fra det greske *koneion* som er "en giftdryck som dödar eller giftet i växtnamnet koneion".

I latin er slekta gitt navnet *Conium*.

Fruktar på giftkjeks *Conium maculatum*
Foto: Norman Hagen

Både i gresk og latin er disse namna samlenavn for giftige artar i familien *Apiaceae*. Slektsnamnet er i den greske litteraturen brukt blant annett av Hippokrates, Theophrastos og Platon, mens det i latinsk litteratur er brukt hos Varro og Plinius. Hvordan Linné er blitt angitt som autor, kan ein lese om i Erik Ljungstrands kommentar til namnet *Thesium* (Halvorsen, *Listéra* 2017, hefte 2).

Ifølge Corneliuson har slekta fire artar.

Litt historie

Giftkjeks er ein av dei mest giftige plantene vi har i norsk flora. Det er et pussig faktum at i skjermplantefamilien finnes noen av dei viktigere matplantene våre, slike som selleri *Apium graveolens*, persille *Petroselinum crispum* og gulrot *Daucus carota* ssp. *sativus*

Fruktar på hundekjeks *Anthriscus sylvestris*
Foto: Norman Hagen

og flere gode krydderplanter som hagekjørvel *Anthriscus cerefolium*, koriander *Coriandrum sativum*, karve *Carum carvi* og fennikel *Foeniculum vulgare*. Samtidig har vi også noen av våre farligste giftplanter i denne familien: giftkjeks, selsnepe *Cicuta virosa* og bjørnekjeks *Heracleum* sp.

Giftkjeks var kjent som ein svært farlig giftplante allerede i antikken. Den inneheld særleg to meget giftige alkaloider; koniin (coniin) og gamma-konicein. Historia om Sokrates som blei dømt til døden ved å måtte tømme giftbegeret slik Platon forteller i ein øyenvitneberetning, er sikkert godt kjent for mange av leserne. Historia er gjengitt i ein rekke av historiebøkene våre på realskolen og gymnaset. Dette giftbegeret skal ha vært fylt med ein blanding der skarntydesaft* inngikk. Forskerne mener å ha funnet ut dette ut fra beretningen om hvordan Sokrates død utviklet seg gjennom Platons beskrivelse.

**Selv om historia om Sokrates død har vært knytta til giftkjeks, er det også noen forskere som mener at det var planter i slekta Aconitum, for eksempel torhjelm eller tyrihjelm A. septentrionale, som var "den skyldige".*

*Disse artene inneholder blant annet det svært giftige alkaloidet **akonitin**. Forgiftninger rammer noen ganger planteetere. Forgiftningene arter seg gjerne som nedsatt allmenntilstand, appetittmangel, ustø gange og lammelser, og er ofte dødelige.*

Akonitin blei ofte brukt til giftmord opp gjennom historien, og det mest berømte av slike giftmord er da dronning Kleopatra i Egypt forgiftet bror sin Ptolemaios XIV for så å sette sin egen sønn på tronen.

*Temaet omkring slike giftmord er også brukt i litteraturen, for eksempel i Oscar Wildes **Lord Arthur Savile's Crime**, i James Joyces **Ulysses** og i Aleksandr Solzhenitsyns diktning.*

Coniin, ei livsfarlig gift

Alkaloidet coniin er til stede i ei oljeaktig væske som opptrer i mengder i giftkjeks (skarntyde), samt i mindre mengder i "gul fluetrompet" *Sarracenia flava* og hundepersille *Aethusa cynapium*. Et tidels gram kan være en dødelig dose for et voksent menneske. (Noen kilder oppgir 0,5-1 gram.) Inntak av gifta skjer som oftest ved at blad eller andre plantedeler spises, men forgiftninger kan også oppstå ved

inhalering av giftig damp eller ved hudkontakt. Beitende dyr får også noen ganger i seg blad av giftkjeks med fatal utgang, særlig på våren når planta er på sitt mest giftige.

Agatha Christie skriver om giftkjeks som "et mordvåpen" i boka **Five Little Pigs**.

Giftkjeks i Bibelen

I vår norske bibeloversettelse finner vi som nevnt ikke spor etter giftkjeks, om en da ikke tolker begreper som "giftige urter" og "malurt" og samtidig ser muligheter for at bibeltekstene kan være feil oversatt eller at plantene er gitt andre navn som er lettere å forstå meninga av.

På engelsk heter giftkjeks **hemlock** eller også **poison hemlock**. Dette navnet finner vi hos to av profetene i den klassiske engelske bibeloversettelsen som går under navet **King James Version**.

I England kom den første såkalte "autoriserte" engelske oversettelsen av Bibelen, den som blei kalt *The Great Bible*, under Henrik VIII i 1539. Den neste oversettelsen, som gikk under navnet *The Bishops Bible*, kom så i 1568.

I 1604 blei den såkalte *King James Version* (KJV) av Bibelen, som også er kjent som *Authorized Version* (AV) eller *King James Bible* (KJB) påbegynt. Denne blei ferdig sju år seinere, i 1611, og blei regna som "standardutgaven" av Bibelen til langt fram på 1800-tallet. Der finner vi plantenavnet **hemlock** eller **poison hemlock**.

I *Kings James Version*** finner vi giftkjeks, som nevnt ovenfor to ganger, en gang hos profeten Hoseas (kap. 10, v.4):

...Judgment springeth up as hemlock in the furrows of the field,

og hos profeten Amos (kap. 6, v.12):

[F]or you have turned judgment into gall, and the fruit of righteousness into hemlock.

I min farfars gamle familiebibel fra 1895 lyder oversettelsen hos Hoseas slik:

...og Retten skyder frem som giftige Urter paa Markens Furer. (1875-utg.: De taledede (løgnagtige) Ord, idet de svore forfængeligen, der de gjorde Pagt; (derfor) skal Dommen grønnes som en beesk Urt over Furerne paa Marken.)

Hos Amos blir det oversatt slik:

.. siden I have forvendt Ret til en Giftplante og Retfærdigheds Frugt til Malurt.

Som en kan se, er det en vesentlig forskjell i språkbruken når det gjelder hvilke planter og plantenavn vi snakker om i bibelsk sammenheng.

Jeg er forresten litt usikker på hvordan en skal tolke det engelske **gall** i denne sammenhengen. Det kan bety både galleplele og galle.

Til slutt: I min bibel fra konfirmasjonstida samsvarer den norske teksten godt med den i farfar sin gamle utgave.

***King James er den engelske Kong Jakob I, som han blei kalt i historiebøkene fra gymnastida.*

Jeg kan ellers anbefale å lese mer om giftkjeks på Urtekildens nettsider om bruk av planten blant annet som medisin i gamle dager, samt advarslene om slik bruk.

Litteratur og henvisninger

Corneliuson, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.

Halvorsen, Roger. "Om hvordan morbæra ble mørkt svartrøde, en historie om Pyramus og Thisbe." *Listéra* 2013, hefte 2, side 31-37.

Fra Internett:

https://no.wikipedia.org/wiki/King_James_Version

<https://snl.no/akonitin>

<https://en.wikipedia.org/wiki/Aconitine>

https://en.wikipedia.org/wiki/Great_Bible

<https://en.wikipedia.org/wiki/Coniine>

<http://www.eyewitnesstohistory.com/socrates.htm>

<https://snl.no/coniin>

<https://no.wikipedia.org/wiki/Skarntyde>

Urtekilden: www.rolv.no/urtemedisin/medisinplanter/coni_mac.htm

KONKURRANSE

Trond Risdal

TBFs medlemmer inviteres til å delta i ny konkurranse.

Send forslag til norske og/eller latinske navn på de 8 artene til Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn, e-post: tr-risda@online.no innen 1/11-2018. Gode løsninger belønnes.

Løsning og navn på vinnere presenteres i neste nummer av *Listéra*.

Bilde 1

Bilde 2

Bilde 3

Bilde 4

Bilde 5

Bilde 6

Bilde 7

Bilde 8

Konkurransen i *Listéra* 2017-2

Riktige svar var:

Bilde 1: Blåkoll. Bilde 2: Spisslønn. Bilde 3: Junkerbregne. Bilde 4: Rosenrot.
Bilde 5: Sivblom. Bilde 6: Gjøksyre. Bilde 7: Maigull. Bilde 8: Bleikmyrklegg.

Vinnere:

Best med 8 rette: Kjellaug Dorthe Nyhus; nr. 2 med 7 rette: Sissel Dukefoss

Vi gratulerer. Premier vil bli overlevert ved en passende anledning.

OM MERKURS URT *Herba mercurialis* OG GUDENES SENDEBUD

Et vakent porsgrunnsugras eller en del av romersk historie med røtter i gresk mytologi?

Roger Halvorsen

Høyst sannsynlig kjenner de fleste av medlemmene i TBF planta skogbingel *Mercurialis perennis* L., ei plante som en del steder i Grenland nærmest er dominerende i skogbunnen, i alle fall på kambrosiluren.

Derimot er det vel ikke så mange som rusler rundt og tenker på romersk mytologi og en guddom med bevingede sko eller føtter når våren går over i sommer og skogbingelen står i tette bestander i skogbunnen og neppe er noe spesielt vakkert syn for øyet. ”Porsgrunns vanligste skogsugras” er det sagt av noen uten at jeg her skal gå nærmere inn på den diskusjonen og definisjonen av ”ugras”.

Det antas å være åtte til ti arter i Europa av slekta *Mercurialis*, bingelurt, alt etter hvordan man klassifiserer dem, og i tillegg finnes det én art i Asia.

Slekta bingelurt hører til i vortemelkfamilien *Euphorbiaceae*, en meget stor familie som omfatter svært mange slekter og arter, grovt regna 300 slekter og rundt 7500 arter. Vår totale andel av arter i vortemelkfamilien i Norge er imidlertid heller beskjeden, rundt ti

viltvoksende arter og i tillegg noen dyrka arter som er naturaliserte.

Litt botanikk

Vi har to arter av *Mercurialis*, eller bingelurt om en vil, hos oss. Den ene, skogbingel, er svært vanlig i deler av Grenland, som nevnt, og finnes dessuten mange steder på begge sider av Oslofjorden. Den er også relativt vanlig hist og her langs kysten fra Flekkefjord og opp til Austevoll i Hordaland. Så finnes det i tillegg noen få isolerte forekomster i Nordland. (Lid & Lid 2004). De nordligste forekomstene regnes som europeisk nordgrense, og

Skogbingel *Mercurialis perennis*, hannplante
Foto: Norman Hagen

Skogbingel *Mercurialis perennis*, hunnplante
Foto: Norman Hagen

Rolf Nordhagen (1952) skriver at de er av relikte karakter fra den såkalte postglaciale varmetida.

Den andre arten, ugrasbingel, eller ettårsbingel om man vil, *Mercurialis annua*, er en innført art, oftest på

Ugrasbingel *Mercurialis annua*, hunnplanta i
helfigur og hannplanter på venstre side
Foto: Kristin Steineger Vigander

ballast, og i dag er den meget sjelden å se i Norge. (Det er vel kanskje ikke engang riktig å regne den med i vår viltvoksende flora?)

Skogbingel er flerårig og har krypende jordstengler slik at den ofte danner karakteristiske tette bestander i skogbunnen, da ofte som reine kloner av hunn- eller hannplanter. Den trives best på moldjord og baserik grunn.

Særbo planter

Begge våre arter, skogbingel *Mercurialis perennis* og den ettårige ugrasbingelen *M. annua*, er særbo, det vil si at de ikke har hannblomster og hunnblomster på samme planta. Hele planta, også blomstene, både hos skogbingel og ettårsbingel, er grønn, men den ettårige arten er noe lysere, kanskje mer grønn gul i fargen enn skogbingelen. Stengelen hos skogbingel er firkanta, mens den hos ugrasbingel er rund og trinn. Blomstene er grønne, har tre begerblad, men mangler kronblad.

Hos skogbingel sitter hannblomstene i lange, smale aks i de øvre bladhjørnene og består egentlig av flere små stilkløse kvaster. Hunnblomstene sitter i langstilka blomsterstander med bare én til tre blomster i enden. Hos ugrasbingelen sitter hannblomstene i lange "aks" som hos skogbingel, mens hunnblomstene sitter på korte skaft i bladhjørnene.

Frøa har et oljeholdig vedheng, *elaiosom*, som gjør at de lett spres med maur som begjærlig spiser dette vedhengenget.

Skogbingel er, som nevnt, en relativt vanlig plante i deler av Sør-Norge, mens ugrasbingel i dag er en stor sjeldenhet i Norge. I Telemark har den for øyeblikket, så vidt meg bekjent, sitt eneste kjente voksested i Kragerø, i Smedsbukten, der man ennå år om annet kan finne noen få eksemplarer som ugras der det har blitt gravd litt i gammel ballastjord. Et annet rimelig ”sikkert” voksested i Norge har vært Mandal, hvor den nesten årvisst, i alle fall tidligere, er blitt funnet i blomsterbedene rundt Andorsengården.

Ugrasbingel er hos oss trolig fra først av innført med ballast, og har tidligere hatt i alle fall ett kjent voksested til i Telemark utenom Kragerø: Frednes i Porsgrunn. (Dyring 1911). På Frednes er nå dessverre (i botanisk henseende) hele området hvor det fantes rike forekomster av ballastplanter, bebygd med industribygg, og det er laga nye veier.

Om navnet *Mercurialis*

Bingelslekta har fått det latinske navnet sitt etter den romerske guddommen *Mercurius* (*Mercur*) eller på norsk: **Merkur**, og så fått suffikset ”-ialis.”

Ifølge Cato den eldre (234-149 f.Kr.), egentlig Marcus Porcius Cato, og Plinius den eldre, Gaius eller Caius Plinius Secundus, (23-79 e.Kr.), er det Merkur som skal ha oppdaga de egenskapene som bingelurten hadde i medisinen. (Se Corneliuson 1997!).

Cato er ”*the Cato*” som mange

kanskje husker fra historietimene der vi fikk høre at han, statsmannen eller censoren, etter den andre puniske krigen alltid avsluttet talene sine med:

”*Praeterea censeo Carthaginem esse delendam*” (også sitert ”*Ceterum censeo...*”) som blir oversatt med ”*For øvrig mener jeg at Karthago bør ødelegges*”.

Historia forteller at han produserte mye litteratur av ymse slag, men hans eneste bevarte verk er *Om jordbruken*.

Plinius er kjent som romersk forfatter og naturforsker, men han innehadde også militære stillinger. Hans mest kjente verk er det store vitenskapelige verket *Naturalis Historia*. Dette verket består av 37 bøker og er skrevet rundt år 77 e.Kr. Bind 12-19 handler om botanikk og landbruk, mens bind 20-27 tar for seg plantene som brukes i medisinen. Plinius omkom under Vesuvus utbrudd i år 79 e.Kr.

Til bruk i folkemedisinen

Opphavet til det vitenskapelige navnet fører oss altså helt tilbake til det gamle Roma. Historia vil ha det til at det var selveste Merkur, guden for ”all verdens ting” (se nedfor) som oppdaga de medisinske egenskapene til bingelurten. Hele planta inneholder ei flyktig olje med flere fysiologisk virksomme stoffer, saponiner, metylaminer, garvestoffer og kaliumsalter. Disse stoffene virker sterkt avførende, urindrivende og skal hemme melkesekresjonen.

Andre ”medisinske” virkninger hos bingelurten er at den, ved siden av å gi kraftig diaré, også gir brekninger, oppkast, nyrebetennelse og symptomer på bedøvelse hos mennesker. Symptomene opptrer få timer etter at stoffene er inntatt.

Selv om den tidligere blei dyrka som medisinsplante sørover i Europa, regnes bingelurten som sterkt giftig, og giftvirkningene, som den har i rå tilstand, har vært kjent lenge. Utover i middelalderen blei man klar over at man burde bli noe forsiktig i bruken av skogbingel som avføringsmiddel, og derfor gikk man over til å bruke ugrasbingel, som også blei dyrka til medisinsk bruk. På 1600-tallet mente botanikeren Nicholas Culpepper at skogbingel var den verste av alle planter. Ugrasbingel blei derimot spist som grønnsak.

Her i landet, for eksempel på Modum, blei skogbingelen i gammel folkemedisin anbefalt til te og brukt mot vatersott, nå kalt ødem (Fægri 1970). Ved koking skal det meste av giftstoffene bli borte. På Stord skal planta ha blitt lagt i vann, og siden skulle dette vannet helles over sår.

På svensk er navna ”Purgaasgräs” (Franck 1638 iflg. Lyttkens (1904-1906)) og ”Purgerkrydda” (Wahlenberg 1826, Högberg 1843, Larsson 1859 og Kindberg 1861 iflg. Lyttkens) brukt om bingelurt. I *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket* betyr purgera ”å rense magen, framkalle avføring” og ”laksere”. Dette sam-svarer godt med de ”medisinske” virkningene som er nevnt over.

Den kjente oldtidslegen **Dioskorides** (ca. 20 - ca. 90 e.Kr.) skal ha anbefalt en noe kuriøs bruk av bingelurt i forbindelse med graviditet. Planta er jo som nevnt særbo, med særskilte hann- og hunnplanter, og blei bladene til hunnplantene knust og drukket, skulle det gi et pikebarn. Brukte man hannplanta på samme måten, blei resultatet en gutt (Høeg 1984). Denne påstanden skulle tyde på at den godeste Dioskorides må ha klart å skille mellom hann- og hunnplanter, men i boka *Ville planter i Norge* (Wischmann 1986) står det å lese at Dioskorides i virkeligheten skal ha forvekslet hann- og hunnplanter. Dessuten sa han heller ikke noe om hvem det var som skulle drikke avkoket, far eller mor. Sannelig gjorde man seg ikke alltid særlige dype tanker om familieplanlegging i oldtiden.

Historien om navnet bingel

Arbo Høeg forteller at navnet ”bingel” skal stamme fra et gammelt tysk ord for ”testikkelpung” etter formen på fruktene. På tysk heter slekta ”Bingelkraut” (Garcke 1895). Også Nordhagen (1952) nevner dette og skriver at det er bekreftet skriftlig av språkforsker professor Bengt Hesselman i Uppsala. Nordhagen mener også at navnet bingel er kommet via dansk. På dansk kalles *Mercurialis* ”bingelurt”, og Brøndegaard (1979) skriver at dette navnet har dansk fått fra tysk språk og at dette viser til ”de testeslignende spaltefrukter”. Han nevner

også at det kan være sammenheng mellom bingel og bengel, som betyr ung mann. Brøndegaard forteller også om at Simon Paulli, den store danske botanikeren, i 1648 skjelner mellom hunn- og hannplanter. Paulli skriver: ”-bingel, som har pung eller nosser” (= testikler). Imidlertid er det et faktum at Paulli også forveksler hunn- og hannplantene slik Dioskorides gjorde.

I forbindelse med denne navnebruken omkring skogbingel har merkelig nok ikke signaturlæra slått inn som den ofte pleide i eldre tid. Denne læra går, som leserne sikkert er kjent med, ut på at man ved å studere likhetene mellom planter eller plantedeler og deler av det menneskelige legemet, kunne se hva planta kunne brukes til i medisinen. Så får hver og en tenke over sammenhengen her.

Lyttkens (1904-1906) skriver at navnet ”bingel” er et eldgammelt ord som finnes i alle de germanske språka. Stace (1997) bruker imidlertid navnet ”mercury” som på engelsk også brukes som navn på kvikksølv, og hos Stace kalles da skogbingel for ”dog’s mercury”.

Tilbake til Merkur

Merkurs greske motstykke var Hermes (gresk: Ἑρμῆς), og han skal også ha store likheter med etruskernes gud Turms*. Hermes blei av grekerne regna som gudenes sendebud på samme måte som etruskernes Turms og romernes Merkur. Hermes kom seint inn i romersk mytologi og fikk da navnet

Statue av Merkur laga av Artus Quellinus (1609-1668). Merkur er utstyrt med merkurstav (*caduceus*), rund, bevinget *petasos* (solhatt) og *talaria* (vingesko). Skikkelsen er også iført *khlamys* (en vandringskappe for menn).

Merkur (Mercurius). Han blei i starten ikke regnet blant de viktigste romerske gudene, men etter hvert kom han inn i ”det gode selskap” som en av de tolv viktige gudene, *Dii Consentes*.

I romersk mytologi overtok han snart mange av ”funksjonene” som Hermes hadde i gresk mytologi og fikk dessuten også snart styring med mange andre ”fagområder” og ”departementer”. Han var den som førte sjelene til dødsriket (romernes psykopomp = sjelefrakter), noe som også var oppgaven til Hermes.

Merkur blei også gud for idretten

og idrettsungdommen og gud for talekunsten og spådom, hvori inngikk poesi, gud for grenser, for fred, hell og lykke.

Onsdag heter på latin *dies Mercurii*. Oversatt betyr det ”Merkurs dag” og er onsdag. Merkur identifiseres altså med Odin og er ofte blitt likestilt med germanernes Wuotan (Odin), blant andre av Tacitus (Gaius Cornelius Tacitus, ca. år 98), som beskriver Merkur som germanernes fremste gud.

Julius Cæsar skal også ha uttrykt at Merkur var en meget populær gud blant britene og gallerne, og særlig i Gallia var han kjent som gud for overflod, rikdom og kommersiell suksess.

Det vitenskapelige plantenavnet og guden Merkur er uløselig knyttet til hverandre, men vi kan knapt fortelle historia om han uten at vi også må skjele til hans greske motstykke Hermes. Mange av historiene om dem er nesten identiske.

**Den romerske mytologien er for en stor del også en arv fra den etruskiske mytologien og etter hvert også med adskillige lån fra den greske. Turms var i etruskisk mytologi nærmest likestilt med den greske guden Hermes og den romerske guden Merkur, budbringer mellom menneskene og gudene og gud for handel og musikk.*

En slik sammenblanding av religioner med elementer fra ulike kulturer kalles med et fint ord for synkretisme,

*”religionsblanding”. Dette begrepet betyr bokstavelig ”kretisk forbund” (gresk: synkretismos). Et annet velkjent eksempel på synkretisme er guddommen **Serapis (Sarapis)**, som er av hellenistisk-egyptisk opprinnelse. (Se slekta **Serapias** i orkidéfamilien!)*

Lett å kjenne igjen av utseende

Merkur arva ikke bare mange av oppgavene til sin greske ”forgjenger”. Fra Hermes arva han også mye av utseendet og det utstyret ”grekeren” hadde. Av statuer som forestiller Hermes og Merkur var de begge alltid utstyrt med vinger på hælene eller med vingsko, såkalte *talaria*. Hermes hadde ofte på seg en liten filthatt (*petasos*), mens Merkur vanligvis bar en liten hjelm, og begge hodeplaggene var

Kērukeion, Hermes' stav, også kalt caduceus og merkurstav, med slanger og/eller vinger

dessuten utstyrt med vinger. Både Hermes og Merkur hadde på seg en kort reisekappe for menn, en såkalt *khlamys*. Som kjøpmennenes gud var begge også utstyrt med en spesiell stav, en hermesstav, som nærmest var en slags heroldstav, kalt *kērukeion* på gresk og *caduceus* på latin. Denne staven varierte i utseende på tegninger og statuer alt etter som, men den var nesten alltid utstyrt med vinger eller omslynga av to slanger, eller begge deler.

Dette med slangene blei også tolka som symboler på jorda og underverdenen. Staven skal ha vært en gave til Hermes fra Apollon, og denne fulgte altså med i navneskiftet til det romerske Merkur.

Etter hvert blei Merkur avbilda med en pengepung, kanskje som et symbol på at han var handelens guddom. Han blei også fulgt av en hanekylling siden han var den som ropte ut den nye dagens komme, en geitebukk som skulle symbolisere fruktbarheten og til slutt ei skilpadde som symbol på hans store oppfinnelse, lyren, som han laga av et skilpaddeskall (Se nedafor!).

Som nevnt over opptrer Merkur fra først av ikke blant de opprinnelige gudene i tidlig romersk mytologi, ei gruppe som kalles *di indigetes* (de innfødte guder). Han blei noe seinere regna inn blant ei gruppe guddommer kalt *Dei Lucrii*. Disse skal visstnok ha vært lokale eller personlige guddommer for handel og som blei tilbedt av de gamle romerne slik at de kunne sikre seg god fortjeneste og suksess i handel, og Merkur blei

Merkur. Statue i Louvre av Augustin Pajou

etter hvert en framtreddende guddom i denne gruppa.

Handelens og tjuvenes gud

Navnet Merkur eller Mercurius skal henge sammen med det latinske *merx*=handelsvare, *mercari*=å drive handel og *mercator*=handelsmann. Han var for eksempel særlig populær hos handelsstanden og blei regna som guden for handel og økonomisk vinning. Det var også noen av hans fremste oppgaver å ta seg av tjuver,

juks, overtalelser og lurendreieri, samtidig som han var gud for kjøpmenn og handel. Det var kanskje et litt snurrig sammenfall her?

Merkur fikk det etter hvert ganske travelt med alle disse oppgavene. Det går imidlertid ganske tydelig fram at en del av dem synes å passe "naturlig" sammen.

Hermes blei derimot ikke tillagt oppgaven som handelens gud.

Like ved Circus Maximus, mellom Aventinerhøyden og Palatinerhøyden, blei det i 495 f.Kr. bygget et tempel for Merkur. 15. mai feira kjøpmennene i Roma (og dessuten i Hellas) en festival, Mercuralia, til hans ære.

Merkur var også guden for reisende eller landeveiens gud, og dette var vel kan hende årsaken til at han alltid hadde det travelt og dermed også blei regna som guden for hurtighet. Derfor var han utstyrt med vinger på skoa og også noen ganger på hatten sin.

Merkurs foreldre

Hermes foreldre var, ifølge gresk mytologi, Zevs og Maia, ei nymfe, som Zevs på sitt sedvanlige vis forførte og som så fødte han sønnen Hermes. Maia var fra først av regna som ei "jordgudinne", ei gudinne for plantevekst. Seinere blei hun beskrevet som ei nymfe. Hun var den eldste av de sju Pleiadene, døtre av Atlas og Pleione.

I romersk mytologi blei grekernes Maia kalt Maia Maiestas. Sammen med den romerske "himmelguden" Jupiter, som tilsvarer grekernes

Zevs, blei hun mor til Merkur. Hun var også i romersk mytologi regna som gudinne for alt som vokser og gror. Hun er dessuten kjent under navnet Fauna og Bona Dea, "den gode gudinnen" og blei regna som gudinne for "naturens framgang og vekst" og for "fruktbarhet". Hun var dermed en slags vårens gudinne, og det er, ifølge noen, trolig at hun har gitt navnet til vårmånedene mai. Vi ser igjen ganske tydelig den "greske arven" i romersk mytologi.

Merkurs meritter, gjerne de samme merittene som det fortelles om Hermes

Når en skal fortelle om Merkurs meritter, kan en like gjerne regne opp alt det av historie som knyttes opp mot Hermes og så legge noen nye sider til den romerske guddommen.

Hermes blei født i ei hule i fjellet Kyllene i Arkadia på Peloponneshalvøya. (Kyllene var også navnet på ei fjellnymfe, ei såkalt oreade, som holdt til på fjellet.)

Hermes var tjuvaktig i ganske tidlig alder får en si, for det fortelles at han allerede som nyfødt stjal kyrne til Apollon. For at han skulle lure Apollon, fikk han dem til å gå baklengs inn i hula, slik at det skulle se ut som om de hadde gått motsatt vei, ut av hula. I en annen versjon plasserte han sko på dem. Hermes ofra to av kyrne og brukte innvollene (tarmene) sammen med et skilpaddeskjold til å finne opp lyren (tarmene ble strenger). Apollon oppdaga ved hjelp av sine profetiske evner etter hvert at Hermes sto

bak tjuveriet. Hermes nekta plent, så Apollon tok ham med til Zevs, som forlangte at Hermes fortalte hvor kyrne var. Hermes innrømma dermed det hele, men da Apollon fikk se Hermes' lyre, bytta han bort hele buskapen for instrumentet. Hermes blei med dette byttet gud for husdyra, mens Apollon blei musikkens gud.

Det er også fortalt at Hermes, i likhet med Eros, i stor grad var "flink" til å stjele, og historier om dem forteller at de stjal skjønnehetsbeltet fra Afrodite, våpen og gullhjelm fra krigsguden Ares og til og med septeret fra Zevs, som rett og slett blei imponert over guttens talent. Dermed blei han etter hvert sett på som tjuvenes gud.

Om instrumentet lyre er det kjent at dette blei brukt som akkompagnement når poesi blei framført, og begrepet lyrikk er avleda av ordet lyre. "Et lyrisk dikt" kommer fra det greske "å synge til lyre".

En av de oppgavene som Hermes blei sendt ut på, var å hjelpe Zevs når han dreiv på med sine

utenomekteskapelige eskapader. Der var Hermes flink til å forhandle med, smugle ut (eller inn) Zevs' elskerinner og ellers få til resultater som passet Zevs. (Se ellers om Hermes i *Heksikon* 1986!)

Svaret på spørsmålet i overskriften

Et vakent porsgrunnsugras eller en del av romersk historie med røtter i gresk mytologi?

La oss starte med "ugraset". Nå er vel bruken av ordet "ugras" feil i utgangspunktet siden "ugras" er et spørsmål om hvor planta står. Om skogbingel kan vi i alle fall være enige om at arten har et "vakent" rotfeste i grenlandsnaturen og at historia og ryktet den har fra gresk og romersk mytologi gjør denne til dels uanselige planta veldig interessant. Legger vi til alt det som knytter den til etnobotanikken der en finnes, er det all grunn til å gi mer akt på den når den dukker opp på våren.

Ha et godt øye til skogbingelen!

Litteratur

- Arbo Høeg, Ove. 1984. *Våre medisinske planter*. Forlaget Det Beste.
 Brøndegaard, V.J. 1979. *Folk og Flora*, b.2. Rosenkilde og Bagger.
 Corneliussen, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
 Dyring, J. 1911. "Flora grenmarensis." *Nyt Mag. for Naturvidenskaberne*, b.49, h. II-III. Kristiania.
 Fægri, Knut. 1970. *Norges planter*. J.W. Cappelens Forlag AS. Oslo.
 Garcke, A. 1895. *Illustrierte Flora von Deutschland*. Verlag von Paul Parey. Berlin.
 Henrikson, A., Törngren, D. & Hansson, L. 1986. *Heksikon*. Den norske bokklubben.
 Lid, J. & Lid, D.T. 2004. *Norsk flora*. 7. utg. v/Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.
 Lyttkens, August. 1904-1906. *Svenska växtnamn*. C.E.Fritzes Bokförlags AB. Stockholm.
 Nordhagen, R. m.fl. 1952. *Våre ville planter*. Tanum. Oslo.
 Stace, C. 1997. *New Flora of the British Isles*, 2. utgave. Cambridge University Press.

<https://no.wikipedia.org/wiki/Lyre>

[https://no.wikipedia.org/wiki/Merkur_\(gud\)](https://no.wikipedia.org/wiki/Merkur_(gud))

Listéra for 20 år siden

SVARTHYLL

Av Birgit Lien

Svarthyll, *Sambucus nigra*, er en stor busk som også kan få en treaktig form og bli syv til åtte meter høy. Opprinnelig hører den ikke hjemme i vår flora, men i Sør-Europa er den vanlig. England har en sterk tradisjon omkring denne planten. I Amerika vokser **Canada-hyllen**, *S. canadensis*, som er svært lik svarthyll m.h.t. innholdsstoffer og bruksområder. I indianernes medisin var den et betydningsfullt legemiddel.

Slektsnavnet stammer fra gresk *sambuca*, et trekantet strengeinstrument fra gammel tid. Dette måtte lages av svært hard ved, og da var svarthyll et godt valg! Denne veden ble også benyttet til spiseredskaper og til andre ting som krevde stor slitestyrke. Også til inngjerding ble hyll brukt.

Av grenene lager bønder i Italia fremdeles piper som de kaller sampogna. I England kalles svarthyll *pipe tree*. På tysk kalles den *Holund*, og hyll het på gammelnorsk *holl*. Når gamle tekster omtaler hyll, så er det svarthyll det er snakk om. Rødhyll er innført til landet senere.

Man mener at munkene i tidlig middelalder tok planten med seg til Norge og dyrket den i klosterhagene. Bærene (som egentlig er steinfrukt) ble spist av fuglene. Frukten går uskadd gjennom fuglenes fordøyelsessystem, og dermed ble planten spredd.

Illustrasjonen er fra: Nicholson, B.E.
The Oxford book of wild flowers

Svarthyll vil ha litt fet, rik jord med mye fuktighet. Og fuktighet er det mye av på Vestlandet. Arten er mest utbredt nord til Molde. Den finnes viltvoksende enkelte steder, men de unge skuddene kan fryse ned om vinteren.

Planten har mye folketro knyttet til seg. Man mente at det bodde gode vetter i den. I eldre Edda står det at den kunne bevare freden mellom ektefolk og dermed hindre ufruktbarhet! I Danmark mente man at det bodde en kvinnelig vette i den – Hylde-Moer. Men vettene måtte behandles med respekt. Det fortelles at en gang ble det laget en vogge av hylletre, dessverre uten at man hadde bedt Hylde-Moer om tillatelse til å lage den. Når barnet ble lagt i vogga, grep Hylde-Moer det i bena og ga det ikke fred – slengte det

fram og tilbake. Barnet ble tatt opp og da først stod vogga stille.

Det sies at Judas Iscariot hengte seg selv i et slikt tre. Derfor ble død og sorg knyttet til svarthyll. Men planten beskyttet dyr. Det ble laget små kors av grenene som ble satt opp på veggen i fjøs og låve. I England ble grenene også brukt ved begravelser. De skulle beskytte den døde.

Svarthyll ble mye benyttet til medisinske formål. I Norge stod blomstene (*flos sambuci*) i den norske farmakopé, og drogen ble først fjernet i 1960-årene.

Planten inneholder farlige alkaloider, bl.a. coniin, som også finnes i **giftkjeks**, *Conium maculatum*. Et derivat av coniin, aconitin, finnes også i **tyrihjel**, *Aconitum septentrionale*, som på grunn av sin frastøtende virkning på insekter blir kalt lusegrass på folkemunnet i Norge.

Svarthyll inneholder også flavonglykosider, vitamin C, B-kompleks og mineraler (særlig jod). Den virker avførende, urindrivende og febernedsettende. Hippocrates brukte den også til gynekologiske formål.

Blomsten har en sterk, spesiell duft. Uttrekk av den ble brukt som omslag ved hevelser og på sår. Et uttrekk (dekokt) av både blomstene

og bladene ble dynket på små skjøre nyplantede vekster for å hindre larver og andre skadedyr i å ødelegge plantene. Man gned også huden til dyra inn med dette for å holde borte plagsomme insekter.

I det skotske høylandet brukte man planten til farging – både barken, roten, bladene og fruktene.

Bærene av svarthyll gir en utmerket vin. Så god ble den at den i England i eldre tider ble brukt til å ”piffe” opp billig portvin. I forrige århundre trodde man lenge at portvin hjalp mot reumatisme. Ved nærmere undersøkelse viste det seg at det bare var denne billige, oppblandede vinen som var virksom! Uttrekk av blomstene og bærene har også vært brukt mot forkjølelser. For ikke så lenge siden skrev en israelsk kvinne en doktoravhandling om svarthyll. Hun kunne påvise at den hadde en positiv virkning ved luftveisinfeksjoner.

De grønne skuddene og særlig de grønne umodne bærene inneholder blåsyre (cyankalium). Ved modning avspaltes blåsyren. Bærene, som er grønne som kart, blir purpurblå når de er modne og er da uten blåsyre i kjøttet. Det er de modne bærene – tørka eller friske – som brukes ved vinlaging. Man kan derfor trygt drikke hyllebærvin!

Kilder

- Chevallier, A. 1996. *The encyclopedia of medicinal plants*. London.
 Foster, S. & Duke, J.A. 1990. *Eastern / central medicinal plants*. Boston.
 Grieve, M. 1931 (gjenoptrykk 1996). *A modern herbal*. New York.
 Høeg, O.A. 1975. *Planter og tradisjon*. Oslo.
 Høeg, O.A. 1984. *Våre medisinske planter*. Oslo.
 Thuesen N.P. 1997. ”Svarthyll kan hjelpe.” *Bedre helse*. Nr. 8, s. 16.

PERLER I TELEMARCSFLORAEN: BUSKVIKKE

Hippocrepis emerus

Ein telemarking par excellence

Roger Halvorsen

Fyrste gongen eg såg ho, buskvikka, var nokre dagar like etter sankthans i 1975, nær 150 år etter at ho blei funne som ny av Wilhelm Boeck i Kragerø i 1829. Sia den gongen er ho funne mange andre stader rundt om i dei sørlegaste områda i Telemark, i kommunane Kragerø, Bamble og ein stad i Porsgrunn.

Mitt fyrste møte med denne vakre ertebloemen var i Bamble, i ei ur på vestsida under Høgenhei i nordenden av Stokkevannet. Funnstaden ligg like over tunnelopninga, heilt inn til berggrotta. Eg trur at det er den lokaliteten der Axel Blytt fann planta på 1850-talet og som er kalla Geitkleiva. Eg fann planta den 25. juni, og eg må vedgå at ho ikkje var særleg vakker å sjå til den gongen, då ho var avblømd. Likevel var det ei stor oppleving der ho stod med dei smale hengjande og underlege leddskolmane.

Neste gongen eg såg denne sjeldne planta var på Öland, på den svenske austersjøkysten. Der fann eg ho i skrentane bak den gamle slottsruinen på Borgholms-alvaret. Dette er ein stad eg gjerne vitjar kvar gong eg er på Öland.

Som ny art for Porsgrunn

I mai månad 1978 arbeidde eg som lærar ved Heistad barneskule i Porsgrunn kommune. Eg hadde fyrste klasse, og å gå på tur med desse ungane var både ei utfordring og ei glede der ungane dansa langsmed stigar og gjennom kratt i den vesle vakre skogteigen som lokalt er kalla Francheskauen. Skogteigen ligg ned mot sjøen og høyrer til kambrosilurområda på Eidangerhalvøya. Floraen er svært rik.

Det gjeng ein stig langsmed sørskrenten ned mot eplehagen nedafør, og med ein flokk elevar på over tjue, var det ikkje fritt for at eg var lettare nervøs der sju-åtteåringane klatra opp og ned i skrenten på leit etter blommar dei ville veta namnet på. Ved stigen stod fleire kraftige eksemplar av berberis *Berberis vulgaris* i vakker bløming.

Fleire av ungane stansa opp og ropa begeistra: ”Sjå dei fine blomane, Roger!” Eg lyfte opp ei grein av berberisen og skulle til å fortelja om namn og andre ting. ”Nei, nei, Roger ikkje den!” Så peika dei på ei plante eg drog kjensel på frå bileta eg

hadde sett i fargefloraen: **buskvikke**. Der stod det ei vakker samling av buskvikke i fullt flor på sin fyrste kjende veksestad i Porsgrunn.

Eg hugsar ikkje i dag kva eg sa og prøvde å forklare. Eg lyfta berre blikket og såg tvers over bukta der heimen eg hadde vakse opp i, ligg ein knapp kilometer lenger sør, på Kassitangen ved Dar'n, som vi kalla Dalen Portland-Cementfabrik. Her i *Francheskauen* vaks den i ein skog eg burde kjenna lik mi eiga bukselomme.

Ungane dansa snart vidare etter fleire blomar dei ville veta namna på.

Mange funn seinare i livet

Det tredje av funna mine eg har notert, er frå Kragerø, like sør for Lyngdalen ved Kilsfjorden. Det var i 1979. Så blei det i åra som følgde gjort mange funn fleire stader i Kragerø: Kil, Knipen, Barland, Rørvik, Valberg og ikkje minst ved Ånevik og Grønnåsen. Der kan ein sjå buskvikka vekse lik ein hekk langsetter vegen mot Grønnåsen. Eg

Buskvikke *Hippocrepis emerus*, Geitkleiva i nordenden av Stokkevannet, Bamble.

Frøsegment av *Hippocrepis comosa*, svensk: hästskoklöver. Frå Google: Emorsgate Seeds

har òg sett buskvikka på dei gamle funnstadene i urene under Vest-Gumøyknuten.

Vitskapelege namn

I den tida eg fann dei fyrste buskvikkene, var det vitskapelege namnet *Coronilla emerus*. *Coronilla* kjem frå det latinske *corona* som tyder krans eller krone, og *coronilla* er eit såkalla diminutivsuffix, det vil seie at det er ei lita krone. Corneliuson skriv at *coronilla* ikkje finst i latin men derimot i spansk, og at det tyder ei lita krone eller er eit plantenamn på ein art i vikkeslekta *Vicia*.

Corneliuson skriv at *emerus* er frå gresk *hemeros* (= odla, dyrka), men nemner som Fægri at *emero* er det folkelege namnet på buskvikke på italiensk.

Det vitskapelege slektsnamnet på buskvikke er i dag endra til *Hippocrepis*. Det er gresk og tyder noko slikt som hestesko (Lid 2004

og Corneliuson: *hippo* = hest, *-o-* er ein såkalla bindevokal og *krepis* = sko, bokstaveleg meint hestesko).

Dette med hestekonamnet heng visstnok saman med at hjå einskilde artar i slekta har frøsegmenta ei form som liknar ein hestesko, til dømes artane *Hippocrepis comosa* (svensk: hästskoklöver), *Hippocrepis multisiliquosa* og *Hippocrepis ciliata*.

At vår eiga buskvikke har belgar og frø som liknar ein hestesko er heilt klårt ikkje tilfellet, og det er difor ikkje lett å skjønna at det var naudsynt å endra namnet frå *Coronilla* til *Hippocrepis* for denne arten. Truleg må det vera andre likskapar namneendringa er tufta på.

Historia om fyrste funnet i Norden

I den kjende boka *Carl Linnæi öländska och gotländska resa år 1741* kan ein lesa om då professoren i medisin og botanikk ved Uppsala den tredje juli 1741 fann buskvikke som ein ny art for Sverige (og Norden), då han og reisefølgjet nådde fram til staden som på den tida hadde namnet Torsborg (Torsborgen), men som i dag heiter Torsburgen, idet namnet er tilpassa "gutamålet" (gotländska -burg- = rikssvensk -borg-).

Torsburgen er naturreservat. Det er eit kalkberg, stupbratt på tre sider, men svakt skrånande mot sør. Torsburgen er Nordens største bygdeborg frå folkevandringstida, frå 400 e.Kr. til rundt 550 e.Kr.

Botanisk vart Torsburgen namngjeten då Carl von Linné vitja staden

og fann ei mengd svært uvanlege planter på og kringom berget.

Den største sensasjonen var kan hende då han fann buskvikka, eit funn som han begeistra skreiv om på følgjande vis (Originalteksta frå Linnæus, 1745, s. 229-230):

”Coronilla corollarum unguibus [lege: unguibus] calyce duplo longioribus, den Tournefort kallat Emerus och som tilförna varit sedd wildt växande wid Wien, Geneve och Montpellier, och den man både i Swerige och utom lands plägar hålla i Orangerierna, att Busken, som gifwer så många och täcka Blomster, icke må frysa bort, den samma stod här wild växande, utsatt för kiölden på nord-ostra sidan af Thorsborggen på åtskilliga ställen. Jag hade aldrig trodt, at denna Busken wuxit wild i Swerige, fast 20 Botanister sagt det, om jag icke sielf det sedt: Frulex [lege: Frutex] hic bipedalis: ramis angulatis, viridibus. Folia alterna, pinnata cum impari, tribus quatuorve conjugationibus composita: Foliolis obverse ovatis, integerrimis, subtus pallidioribus. Pedunculi petiolis [lege: petiolis] longiores, laterales, biflori, rariusque triflori. Calyces quinquentati, bilabiti. [lege: bilabiati.] Corollæ luteæ, papilionaceæ: [lege: papilionaceæ:] unguibus calyce triplo longioribus. Stamina diadelpa.”

Erik Ljungstrand i Göteborg har funne fram denne originalteksta frå boka som kom på prent i 1745. På nokre stader har han retta openbare trykkfeil. Desse er merka med [lege:...] saman med den rette formen av orda.

Erik har òg omsett den latinske teksta som er med i originalteksta. (Sjå nedanfor!)

Erik har omsett latinene i teksta frå Linnæus, og han skriv i ein e-post dette:

Innebörden av de latinska delarna av citatet är ungefär följande:

(Fyrste linja:) *”Coronilla med kronbladens klor [den smalare, nedre delen] dubbelt så långa som fodret”* (Siste delen:) *”Buske, här två fot hög: med kantiga, gröna grenar. Blad strödda, parbladiga med uddblad, sammansatta av tre eller fyra bladpar: småblad omvänt äggformade, helbräddade, undertill ljusare. Blomställningsskaft längre än bladskäften, sidoställda, tvåblommiga, eller sällan treblommiga. Foder femtandade, tvåläppiga. Kronor gula, fjärilslika, med klor tre gånger så långa som fodret. Ståndare diadelfiska [sammanvuxna i två grupper, en om nio ståndare, en om blott en].”* (Ein kommentar:) *Lägg märke till att enligt texten kronbladens klor i början sägs vara dubbelt så långa som fodret men i slutet däremot tre*

gänger så långa. Jag vet inte hur denna "motsägelse" skall kunna förklaras.

Den fyrste meldinga frå Linnæus om funnet av buskvikke

Som ein kan sjå av det som er skrive over, kom boka om Linnæi reise til Öland og Gotland ut fyrst i 1745, men Linnæus hadde allereie i 1741 omtala funnet av buskvikka i eit anna skrift:

Samling af Et Hundrade Wäxter upfundne på Gothland, Öland och Småland. Her skreiv han om planta nr. 67 følgjande:

67. *EMERUS corollarum unguibus calyce triplo longioribus, pedunculis bifloris.* Hort. cliff. 363. *Colutea siliquosa minor* Bauh. pin. 397. *Colutea scorpioides humilis.* Bauh. hist. I. pp. 382. *Emerus minor* Tournef. inst. 650. *Wäxer på Gotlands Torsburg wid Östra wäggen. Hwem hade wäl trodt at detta lilla träd, som alla wintrar bewaras uti orangerierne och som wäxer i Österrike, skulle tola våra wintrar och kunna wäxa wilt i Sverige?*

Vi var der noko seinare

Den fjerde mai i 2013 var vi der, vi også, Øystein, Bård og forfattern, saman med Botaniska Föreningen i Göteborg, nær 272 år etter Linnæus. Vi fekk sjå henne, ikkje i bløming, heller ikkje med blad, men det var buskvikke på sin nordiske *locus classicus*. Samstundes vil eg nemne

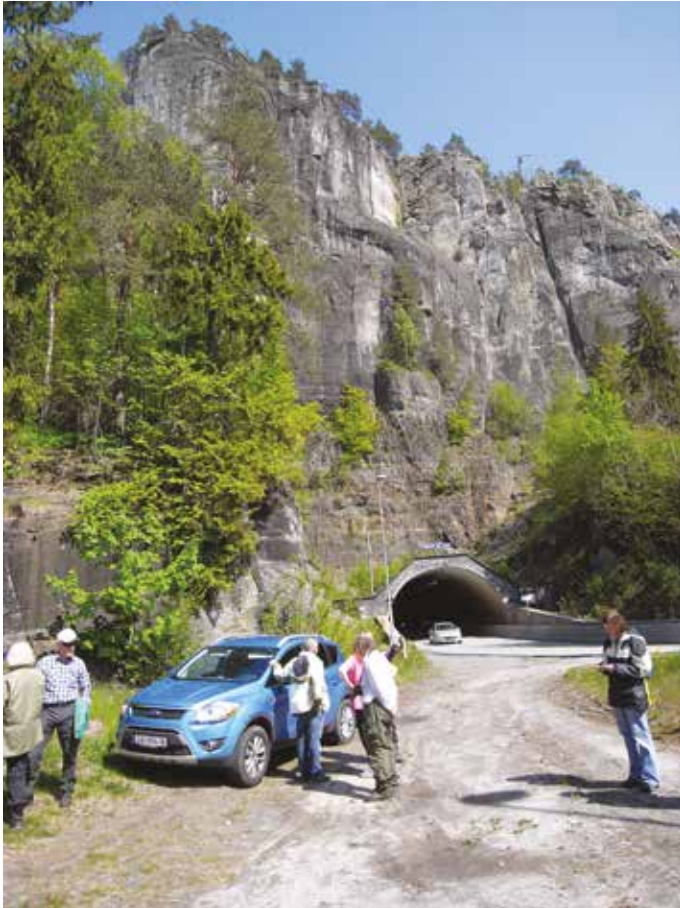
Buskvikke *Hippocrepis emerus*

at tett ved parkeringsplassen ved Torsburgen stod også fjorårsstenglar av piggrørkvein *Calamagrostis varia*, ein heilt ny art for forfattern.

Vi er kan hende fleire i TBF som har sett buskvikka både på Öland og Gotland, men dei fleste av oss kan likevel einast om at det truleg ikke finst lokalitetar av ein slik storleik som ein kan treffa på i Telemark.

Takk

Heilt til slutt vil eg få takka den alltid hjelpsame entusiasten Erik Ljungstrand for hjelpa hans med originaltekstar, omsetjingar frå latin og opplysningar om kjeldemateriale, og i tillegg den store viljen hans til å dele med andre. Han er ein av dei som endrar på Ibsens ord lagt i munnen til Brand: –"evig eies kun det tapte!", og nyttar det slik som Per Salvesen i Bergen lærde meg ein gong: –"evig eies kun det delte!"

Botanikere på tur til buskvikkeforekomsten ved Høgenheitunellen, 20. mai 2012.
Foto: Norman Hagen

Buskvikke *Hippocrepis emerus* ved Grønnåsen i Kragerø 2007. Foto: Norman Hagen

Buskvikke *Hippocrepis emerus* med frukter, Italia 2013. Foto: Øystein Ruden

Litteratur

Corneliuson, J. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.

Lid, J. & Lid, D.T. 2004. *Norsk flora*. 7. utg. v/Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.

Linnæus, Carl. 1741. *Carl Linnæus öländska och gotländska resa 1741*. (Red. Carl-Otto von Sydow 1977.) Wahlström & Widstrand, Stockholm.

Linnæus, Carl. 1741. "Samling af Et Hundrade Wäxter upfundne på Gothland, Öland och Småland." *K. Sw. Vetensk. Acad. Handl.* [Ser. I:] 2(3): 179-210.

Linnæus, Carl. 1745. *Öländska och Gothländska resa, på Rikens Högloflige ständers befallning förrättad Åhr 1741*. Stockholm.

Frå Internett:

https://nbl.snl.no/Wilhelm_Boeck

NYTT FRA STYRET VÅREN 2018

Når dette skrives, er vi allerede midt i mars måned. Mars pleier å være en måned med tydelige vårtegn i naturen. I år er det derimot fortsatt dyp snø i Grenland og det har vært få plussgrader. Kanskje må vi vente lenger i år før de første blåveisene og hvitveisene dukker opp?

Til vårt årsmøte måtte vi denne gangen finne et nytt møtelokale, da Dag Bondeheim ikke var operativ. Fritidsparken hotell fungerte bra, og kanskje velger vi dette stedet flere ganger? Christian Kortner hadde en spennende rapport fra Grønland.

To mangeårige og drivende styremedlemmer, Esther Broch og Trond Risdal, sa fra seg videre gjenvalg, likeså varamedlem Hilde Skauli.

Esther har ordnet TBFs sommerturer gjennom ”alle” år, mens Trond huskes godt for alle konkurranser, både på sommerturer og i dette bladet, likeså hans bidrag til kartlegging av floraen i nye områder.

Jeg vil takke alle tre for innsatsen, og vi håper på å ha mye glede av dem også i tiden framover.

Det nye styret er spennende. Både David Mundal og Jorunn Simones bidrar til en lavere gjennomsnittsalder, og de kommer fra de indre områdene av vårt fylke. I tillegg er vårt nye varamedlem Dagny Mandt knyttet til Vest-Telemark.

TBF's styre har aldri hatt en så stor geografisk spredning i fylket. Turkomiteén har forsøkt å lage et program i stil med dette, ved at det blir mange turer i fylkets indre og botanisk svært interessante deler i 2018.

Invitasjonen til sommerekскурsjonen er sendt ut. Det blir kort reise i år, da vi har valgt Aust-Agder og Tromøya. Tidspunktet blir også spesielt tidlig ved at vi har plassert turen til starten av juni.

Botanisk kan ikke området måle seg med fjorårets turområde, Gotland, men Aust-Agder har likevel en variert natur, som vi i TBF i liten grad har besøkt.

Med Esther Broch som geografisk kjentperson bør dette bli noen innholdsrike dager. Og, fra dagen etter hjemkomst kan man delta på biologisk kartlegging med SABIMA i larvikitt-områdene øst for Langesundsfjorden.

For styret,
Bjørn Erik Halvorsen

Etter at denne artikkelen ble skrevet, måtte dessverre sommerekскурsjonen til Sørlandet avlyses på grunn av lav påmelding.

Om mølleplantene mine I

Allium rotundum holder fortsatt stand ved Bølesiloen i Skien, men hvor lenge?

E LITA HISTORIE OM GAMLE DA'ER SKRIVI PÅ UNGDOMSTI'AS MÅL: TANGENDIALEKT

(Som undertekst i overskrifta bør'e kanskje stå som de' står under Dan Anderssons dikt *Julvisa i finnmarken: Att sjungas (her lesas) vid bordet till mörkt öl.*)

Roger Halvorsen

NB! (t = tjukk l)

Å mange år ær'e siden tru, atte jæ fant ut av atte møller å kornsiløær var bra steder å botanisere på? Det var en gang, trur jæ, ti'lig på søttital'et, 1972-73 eller no' sånt no'. Men møe hadde hen't føre de'. Jæ var akkurat færi' me' lærærsko'ern på Notodden, å Gisle Grimeland hadde i løpe' av et par år klart å hjelpe mæ te å finne tebake interessa for botanikken. Dessuten hadde jæ fått kontakt me' Botanisk museum på Tøyen i Oslo. De' fikk åsså interessa te å gløde.

Den nå avdøde rektor Henrik Halvorsen på lærærsko'ern hadde en da' de' siste åre' (1971) sendt vårs, mei å min go'e kamerat Svein Bringaker, ut fra kontore', som var smekkefullt a' dresskledde medlemmæ av de' høytidli'e Lærerutdanningsrådet. Vi hadde banka på kontordøra hanses me' e plante i handa, e plante som vi aldri hadde sett før, å som vi hadde

finni opp'på en tørrbakke dær som den nye "høgskulen" (nå me' -u-) som det så vakkert heter i da', blei bygd. De' var en korsbløst som hadde skulper som en vårrubløst å gule bløster, å vi gikk opp på naturfagromme', lånte et eksemplar a' tien'e utgava a' O.A.Hoffstads *Norsk flora* (1956). Så nøkla vi vårs fram te *Draba nemorosa* (si'e 228 i boka) med de' klingan'es navne' **vegrubløst**. Vi blei'kke no' kløkære av de', å siden de' ikke var no'n teining av åpenbaringa, blei et besøk hos Henrik løsninga. Han tok sæ ti' te vårs ut'på gangen, låkte døra te kontore' diskre' å sømfarte eksemplære'. "Jeg tror jammen dere har rett, karer!" sa han med ekte forståelse for probleme' vårt å me' et stort smil som lyste av glede. "Den er så menn ikke vanlig. Jeg tror kanskje jeg aldri har sett den før", fortsatt'n. Vi hadde jo brakt i ærfaring atte

han te alt overmål var utdanna i botanikk å kunne fage'. Dessuten var'n et svært elsk'li' og hjælpsomt menn'ske. Vi gikk dærfra i den ove'bevisninga atte han var løk'lig over det lille botaniske avbrekke' i møte' me' Lærerutdanningsrådet å dessuten litt stolt over atte to a' studentane hanses var botanisk interessert. Han hadde sen't vårs ut med en tydeli' anærkjennelse ve' de' å forklare atte denne planta var sjelden å atte han tyd'li'vis ikke visste atte den vokste i bedde' utafør kontore' hanses. Det var forresten et rekti' svært eksemplar åsså som vi hadde finni like før vi banka på kontordøra hanses. Han var vel kanskje ikke klar over att'n fantes på Notodden en gang.

Sånn ær'e en god lærær ska' ha ti' te' elevane sine! På utsida var to "botanikerær" født.

Det henne hær som en innledning te de' som har føll't forfatter'n i live' som en a' de største å hyggeli'aste interessene hanses i snart femti år: botanikken.

Ikke så lenge etter atte jæ hadde b'ynt å arbe som lærær, blei de' ettervært brukt en del ti' te botanisering run't om. Jæ kom over et hefte a' *Blyttia* dær Jørn Erik Bjørndalen hadde skrivi om Bølesilo'n på Ekornrød i Skjeen. Snart blei de' turær dit, å vær gang jæ var dær, fant jæ no' rart å nytt.

Å skrive no' om alle de sjeldne arttane jæ fant på silo'n ettervært, vi ta for mye plass i den henne epist'len, men et funn har jæ løst te å nevne. Et funn som te alt ove'mål var en ny art

for Norge.

I 1973 klåtra jæ opp å ne' bærgveggane i bakkanten a' silo'n. Hær sto de' mye fint. Jæ sansær atte jæ så mye knollkjeks *Chaerophyllum bulbosum* over store områder nere på tomta, i bærgveggane bak å på platae' oppe langs Bøleveien. Her sto åsså mye gullusern *Medicago falcata*, et eksemplar a' russetorskemunn *Linaria genistifolia* å mye a'ent fint. Jæ klåtra nor'over i bærgveggen å fant luktvikka *Vicia tenuifolia* oppe på toppen, akkurat dær Bjørndalen hadde forklart atte den skulle vokse, å kranssalvie *Salvie verticillata* flere steder bortover i veggen. Ve' en telefonstolpe som sto nesten opp'på kanten a' bratta, kom jæ over en bestan' a' grassløk som var litt unn'e'li'. Den ligna verken fauveł eller fisk, å sammen me' mye aent a' de' jæ hadde finni, blei'en tatt me' hjem te pressing.

Jæ hadde alt på lærærsko'ern skaffa mæ Lids flora å kommet gått i vei me' nøklinga. Jemme i Sleipnersvei på Tveten blei jæ sittan'es å arbe' me' probleme'. Jæ nøkła å nøkła, men jæ havna stadi' vekk på bendelløk *Allium scorodoprasum*. De' var bare de' atte den skulle ha ynglekroppær i blomsterstanden, noe som blei kalt *bulbiller*. De' hadde ikke den planta som jæ hadde finni på Bølesilo'n.

Et pressa eksemplar blei sennt te Jon Kaasa på Tøyen for nærmære "gransking", som de' så vakkert heter på norsk, å det gikk ikke mange da'ene før jæ satt me' et svar som straks pirra nysgjærri'heta mi enda mer. Kaasa skreiv atte

de' sannsynli'vis var en *Allium scorodoprasum*, en bendelløk all'så, men han nevnte atte de' åsså kunne minne om en *Allium rotundum*. Ær'e rart atte noen blir nysgjærri' a' sånt?

Jæ hadde lest om atte en Per Wendelbo var spesialist på *Allium*-slekta, å så jor'e jæ noe som en kanskje ikke ska' gjøre, nemli' å få kontrollbestemt en art av en a'en botaniker, men jæ mener å huse atte jeg skreiv te Wendelbo atte Kaasa hadde antyda atte de' kunne være en *Allium rotundum*, å fra Wendelbo fikk jæ så en grundi' forklaring på åffår de' var sånn, for han skreiv atte de' var rekti' atte de' var en *Allium rotundum*. Blant aent var'e de' hærre med bulbillene som mangla.

Litt om *Allium rotundum*

I den siste utgava a' Lids flora (2004) ær artten kalla **kuleløk** å ført opp som underart a' bendelløk med navne' *Allium scorodoprasum* ssp. *rotundum* å med synonyme' *A. rotundum*. Kuleløk ær tatt me' i *Den nya nordiska floran* (2003) som en egen art me' navne' **rundlök** på svensk. Etter atte jæ har leita run't på internett, ser jæ atte artten for det meste ær blitt kalla *A. rotundum*. I en gammal flora av Garcke, *Illustrierte Flora von Deutschland* (1895), kallas den me' de' samme latinske navne', å på tysk kallas den **Runder Lauch**, all'så det samme som på svensk.

Bla'a på kuleløk ær smalære enn på bendelløk, 2(5)-10 mm mot 5-20 mm. Blomsterstand'n ær tettære å rundære, nesten kuleforma, å den

manglær all'så yngleknooppene. Hos bendelløk ær blomsterstand'n mere åpen å har yngleknooppær. Kuleløk setter dessuten frukt, no' som bendelløk sjelden gjør. Bendelløk har vanli'vis ikke så mange blomster som kuleløken har, å blomsterskafta ær ikke like lange. Et aent gått kjennetein er atte hoss kuleløk stikker ikke pollenknappene ut av blomsten sånn som hoss bendelløk.

Nårr kuleløken kom te Bølesilo'n er ikke gått å si. Den finnas mange steder i Sør-Europa, å de' ær muli' å tenke sei atte den ær kommet inn alt i den tida som i historia om kornimporten te Norge kallas Svartehavsperioden forde atte det meste a' korne' som kom te Norge blei importert fra Svartehavet. Svartehavsperioden slutta da den russiske rev'lusjonen kom. Så ær'n kanskje blitt oversett i alle åra ette'på siden den står litt vansk'li' te på et svært bratt område i bærgveggen bak silo'n.

Mengda av eksemplarer varierær, men i alle de åra jæ har føllt utviklinga, ser'e ut te atte den har hatt en viss spredning ner'over i bærgveggen.

Et aent argument for atte den har holdt sæ på silo'n helt fra Svartehavsperioden, ær atte de' i den første ti'a som silo'n var i drift, var'e sånn atte di hellte alt a'fallet fra frørensinga ut på bærghyllene bak silo'n. Nårr'i slutta med de', ær jæ'kke sikker på, men avfalle' blei ette'vært brukt te å produsere kraftfor.

Allium scorodoprasum rotundum Kuleløk
Foto: Norman Hagen

Allium scorodoprasum scorodoprasum Bendelløk
Foto: Norman Hagen

Kuleløk i da'

Kuleløk finnas fortsatt på den gamle lokaliteten, men antalle' ær lavt. Sist jæ så den dær, var på en eksku'sjon med svenskane fra Göteborg i 2014. Om du ær en av di som har løst te å se artten, ær'e kanskje lurt om du tar'e en tur i år. Det går stygge røkter om atte silo'n med tomt å alt, åsså alle di rare pløntene som står igjen, ær sålt å ska' brukas te et boli'område. Helst så burte vel Bølesilo'n vært freda som et kulturminne over norsk kornimport, men utvikling og pengær er jo mye vikti'ære.

Takk

En takk til Erik Ljungstrand for opplysninger om funn av kuleløk i Sverige.

Litteratur

- Bjørndalen, J.E. 1971. "Møllefloraen ved Skien". *Blyttia* 29, s.99-108.
 Garcke, A. 1895. *Illustrierte Flora von Deutschland*. Verlag von Paul Parey, Berlin.
 Hoffstad, O.A. 1956. *Norsk flora*. Aschehoug, Oslo.
 Mossberg, B. & Stenberg, L. 2003. *Den nya nordiska floran*. Wahlström & Widstrand.

PS. Erik Ljungstrand har fortalt mæ atte kuleløken er finni i Sverige åsså. Den vokser på Gotland, nærmære bestemt ve' Katthamra går' like ve' Katthammarsvik i Östergarn sogn på den østre delen a' Gotland. Dær finnas det rik'li'e mengder a'n, og den ær årwiss om det sku' være no'n som er int'ressert i å besøke stede'. Erik forteller åsså atte han har finni den tilfeldi' som ugrass i en beplantning ve' sentralbanestasjo'n i Lund i Skåne. (Erik Lj. pers. med.)

Årets Villblomst
BLÅKLOKKE *Campanula rotundifolia*

Kristin Steineger Vigander

I 2015 bestemte styret i Norsk Botanisk Forening at vi skulle utnevne "Årets Plantart", og det ble satt opp noen klare kriterier:

Planten skulle finnes i hele landet, den skulle appellere til folk, den skulle være interessant å registrere.

Det ble vedtatt internt i styret at jåblom *Parnassia palustris* skulle utnevnes til Årets Plante 2016, med

følgende begrunnelse:

Jåblom er knyttet til biotoper som er i tilbakegang, den finnes over hele landet, den er vakker og fotogen.

Året etter ønsket vi å skape et bredere engasjement rundt utnevnelsen av Årets Plante, og vi kalte den da Årets Villblomst. Styret la fram forslag om to kandidater hver, og deretter stemte vi fram 5

nominerte kandidater som vi la ut til offentligheten for avstemning. Vi la ut informasjon med beskrivelse av kandidatene på Facebook, i lokalaviser og i medlemsblad, og i tillegg til at man kunne skrive inn sitt ønske på Facebook, oppga vi en epost-adresse der man kunne sende inn sin stemme. Det kom inn 130 stemmer, og med stort flertall ble linnéa *Linnaea borealis* valgt til Årets Villblomst 2017.

Så var det tur til å velge Årets Villblomst 2018. Vi ønsket å engasjere. Alle i styret sendte igjen inn forslag om sine favoritter. Det ble så valgt ut 10 nominerte kandidater, som ble presentert på Facebook med bilder, og det ble satt opp en

”Poll” slik at man kunne klikke på sin favoritt – hver person hadde bare anledning til å avgi én enkelt stemme. Denne gang ble det mer enn 650 stemmer – og i 2018 var det blåklokke *Campanula rotundifolia* som gikk av med seieren – med klart forsprang til den neste på listen.

Da jeg i 2015 deltok på Botanikkdagene i Skibotn, gikk jeg langs en havstrand. Aldri tidligere har jeg vel opplevd en så inntagende blåklokkeeng: Vi kunne høre ringlingen fra de skjøre klokkene der de sto tett i tett i den lette vinden. Det var så vakkert! Det var så blått! Jeg la meg ned for virkelig å nyte synet av den fantastiske enga, og da fikk jeg med meg klokkene i forgrunnen,

Norman Hagen og Knut Fredriksen beundrer blåklokkene, Botanikkdagene 2015.

havet og de blå fjellene bak, og himmelen over. Det var nesten en salig opplevelse.

Det er vel ikke så rart at blomsterelskere stemte fram denne skjønneten. Dette er jo en av landets vanligste planter. De fleste kjenner blåklokka helt fra barndommen, og for mange var dette den første blomsten de lærte navnet på. Det knytter seg nok mange gode opplevelser til denne blomsten. Kanskje de klarte å vende klokken uten at den gikk i stykker? ("Kan du rangvende blåbjølle, så får du den du vil!"). Kanskje de brukte klokken som fingerbøl? (Noen steder har planten fått navnet "fingerbjør"). Eller kanskje de likte å klemme sammen klokkeåpningen, for deretter å "smelle" blomsten? Blåklokka er nok ikke så sart som den kan se ut som. Å nei, den kan klore seg fast i steinete landskap, den trives i gressgrodde bakker, den liker seg best på kalkfattig jord, og den tåler vind og dårlig vær. Men prøver du å gjødsle der den gror, da forsvinner den.

Linné kalte planten *rotundifolia* = rundbladet. Når man ser på en blomstrende blåklokke kan man undre seg over dette navnet: For bladene er da vitterlig nesten linjeformete. Men navnet kommer fra den grunnstilte rosetten som planten har i tidlig stadium. Det kan være litt forvirrende å bestemme planten ut fra disse tidlige bladene. Men når man river av et blad, og får fram den hvite melkesaften, da kan man være sikker på bestemmelsen.

Man skulle tro at "bluebell" var det engelske navnet på blåklokka, men det er kun i Skottland at dette er navnet på vår blåklokke. Ellers i Storbritannia vil man snakke om klokkeblåstjerne *Hyacinthoides non-scripta* når man nevner "common bluebell". Det er "harebell" som er navnet på vår blåklokke i England.

Klokkefamilien *Campanulaceae* tilhører kurvplanteordenen *Asterales*, og i Norge har vi 10 *Campanula*-arter:

skjeggklokke *C. barbata*,
stavklokke *C. cervicaria*,
toppklokke *C. glomerata*,
ugrasklokke *C. rapunculoides*,
nesleklokke *C. trachelium*,
storklokke *C. latifolia*,
fagerklokke *C. persicifolia*,
engklokke *C. patula*,
høyfjellsklokke *C. uniflora*,
og den vanligste av dem alle:
blåklokke *C. rotundifolia*.

Klokkeblomstene er først hannlige, og pollenknappene åpner seg allerede i knoppen. De sitter tett rundt den sterkt hårete griffelen, og åpner seg mot denne slik at blomsterstøvet fester seg innimellom griffelens hår. Når blomsten springer ut, vokser griffelen, mens pollenknappene visner. Når blomsten er i det hannlige stadiet, er arret fortsatt lukket. Insektene som besøker blomsten får pollenet med seg fra griffelen. Etter hvert åpner arret seg, arrflikene bøyer seg ut, og blomsten går over til et hunnlig stadium. Når insektene nå besøker

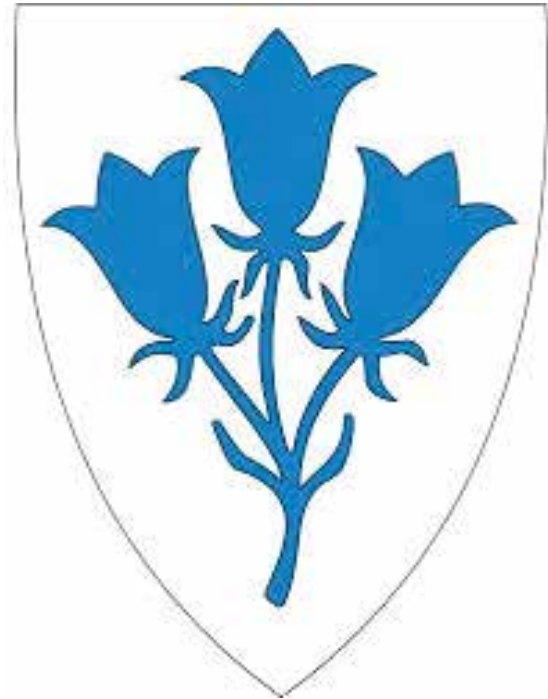

Er dette en mutasjon ? Kan det skyldes en sprøyteskade?

blomsten, har de med seg pollen fra andre blomster.

Blåklokka kan ha mange former, og jeg har også funnet en litt merkelig blomst, kanskje en mutasjon.

Noen kommuner har vist at de setter pris på Årets Villblomst 2018: Grong kommune har blåklokka som sin kommuneblomst, og kommunevåpenet til Høylandet avbilder tre blomster.

Blomstene er jo så vakre, og selv om de ikke har noen stor matverdi kan det være morsomt å bruke dem som pynt på maten.

Blåklokka er også et yndet tema i dikt og sanger.

De fleste har vel hørt Alf Prøysens *Blåklokkevikua*: ”Den var lykka for meg,” sang Gunvor i *Trost i taklampa* om denne uken som var tiden mellom våronn og slåttonn.

Sangen om blåklokker med tekst av H. Herberth og toner av Kristian Hauger har vært framført av mange, blant annet Jens Book-Jenssen:

Blåklommer

*Solens stråler spiller muntert over gressets dugg
og hver en blomst som fikk
sin friske morgendrikk.
Løfter kalken og i mellom markens bygg og rug
en liten klokke blå no'n spede toner slå.*

*Hvis du lytter kan du høre hvor det klinger
fra tusen klokker små som vaier lett i vind;
lytt til de spede toner når ved kveld de ringer
- og kaller dyr og trær til aftenbønnen inn.*

*Lille eventyr, du lille klokke kjær og fin,
som barn jeg mang en gang
har lyttet til din klang.
Når i gresset med min mor jeg lekte, husker jeg,
om deg fortalte hun og nynnet så for meg.*

*Hvis du lytter kan du høre hvor det klinger
fra tusen klokker små som vaier lett i vind;
lytt til de spede toner når ved kveld de ringer
- og kaller dyr og trær til aftenbønnen inn.*

Harald Sverdrup har skrevet så vakkert (fra *Lysets øyeblikk*, 1985):

*En blåklokke har lukket himlen inne i lydløs klang.
Maria sitter midt i blomsten på en kalkblå stol
og vever litt medlidenhet med oss.
Hun har et angstfylt verdenssmil,
så redd at lyset rakner snart.*

Og dette lille diktet om fjellet som slår sprekker:

*"Faen til varme!" ropte fjellet og sprakk.
"Nei da," sa to svever og en blåklokke
og stakk hodet opp av sprekken.*

Selv har jeg laget kort og skrevet dikt for hver av de blomstene vi har kåret til Årets Villblomst. Kortet som skal hylle blåklokka ser du her:

Blåklukke
Campanula rotundifolia

Årets villblomst
2018

*Jeg elsker å ligge
i blåklukkeengen
med livet i ro og mak.*

*Den myke og duvende
blåklukkesengen
med havet og fjellene bak.*

*Og verden er blå,
problemer blir små,
og himmelen danner et tak.*

KV

Blåklukker i steinura på Værøy i Lofoten 2007. Foto: Norman Hagen

Kilder:

<http://artsdatabanken.no>

<http://skogoglandskap.no>

Høeg, O.A. 1975. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo.

Fægri, Knut. 1970. *Norges Planter*. J.W. Cappelens forlag.

Om mølleplantene mine II

GAFFELMURE, EN "KORNIMPORT" AV DET MER SPENNENDE SLAGET

eller kanskje heller

Litt om Olaf Svendsens hjertesukk over botaniske navnebytter og godbiten som forsvant

E ny lita historie om gamle da'er med botanisering på Bølesilo'n skrivi på ungdomsti'as mål: Tangendialekt

(Fortsatt gjell'er det en undertekst dær det bør stå som de' står under Dan Anderssons dikt *Julvisa i finnmarken: Att sjungas (her lesas) vid bordet till mörkt öl.*)

Roger Halvorsen

NB! (t = tjukk l)

Her om da'n satt jæ å lesste i den praktfulle boka *Gotlands flora – en guide*, som Gotlands Botaniska Förening har gitt ut, for å finne no'n opplysningær om buskvikka som Linnæus fant ve' den gamle bygdeborgen som kallas Torsburgen. Så ær'e ofte sånn da, at en blir sittan'es å blå i bøkær som ær fulle av blomster, særli' om en ær litt kjent me' område' som det blir skrivi om.

På si'e 307 ær'e et lite avsnitt om Fårö fyr, å dær så jæ et bilde a'e' plante som virka litt kjent: spetsfingerört. Jæ sjekka regist're' bak i boka og landa på *Schistophyllidium bifurcum*. Slektsnavne' var helt ukjent, men arttsnavne' minte jo mye om en gammel kjenning fra Bølesilo'n i Skjeen. De' visste sæ etter vært atte det var **gaffelmure**, som en gang i verd'n hadde navne' *Potentilla bifurca*.

Da var'e atte jæ kom te' å tenke på vår gamle venn, hedersmann'n Olaf Svendsen å arbe' han kosa sæ me' da han pusla me' hærbarie' sitt. Han hadde et innholdsrikt hærbarium med hundrevis av planter, mange ganske sjeldne åsså. Hærbarie' hanses var et nydeli' stökke arbe me' vakkert pressa planter å mærkelappær å med e' nydeli' håndskrift. Navna var allti' korrekte etter den siste utgava a' Lids flora. Dærsom e' plante fikk et nytt navn, så fikk'a en ny merkelapp i Olafs hærbarium, å de' ær hær jæ kommer te' de' som for Olaf etter vært blei et problem.

De' har vel allti' vært sånn atte ti'ene skiftær i de' som kallas nomenklatur i botanikken. Om jæ ikke har lesst helt feil, ær betydninga a' or'e' "et regelverk for bruk av navn eller fagord" (Wikipedia) og brukas i forskjelli'e sammenhengær, som for eksempel

når'e ska' settas vitenskap'li'e navn på planter. (Or'e ska' komme a' det latinske *nomenclatio* = benevnelse.)

Olaf var de' vi må kalle pærentli', men noen ganger blei det reint for møe for'n. De' ær jo sånn atte av å te' blir'e som i det gamle or'take' atte'n ikke allti' kan behærske sæ, men må vise sitt sanne vesen, eller sagt på en a'en måte: Natu'ern går over optuktelsen!

Nårr nye utgaver a' Lids flora kom, å i e' periode kom de litt for tett for Olaf, var'e bare å sette i gang me' å gå gjennom merkelappane i hærbarie' på nytt. Da blei det av å te' påkalt noen "figurær" fra Bi'bern som vi helst ska' holde vårs unna. De' virka sånn noen ganger atte da han hadde lagt de' siste hærbariearke' me' retta navn, var'e bare å snu bunka å b'yne på nytt med rettingær forde de' var komme' e' ny utgave a' Lid. "Di byttær jo navn på plantene oftære enn jæ skiftær skjorte!" var standar'uttrøkket hans. Det bør føyas te' at Olaf bestandi' var pen å or'nt'li i tøy'e'.

De' henne her blei, håpær jæ, et hygg'li' minne over en stor å gild venn, men de'ær samtidi' en påminnelse te' vårs som åsså fortvilær av å te' over forandringær i nomenklatur'n med nye navn nårr vi endeli' ær blitt fortroli'e med de' forri'e navnebytte'.

Men så var'e den henne gaffelmura da: *Potentilla* hett'a før. Corneliuson (1997) skriver om navne':

Man kan fråga sig om här avses en liten växt med kraft eller en växt med liten kraft. Enligt de flesta bedömare avses här en liten

ört med stor läkekraft. Växterna har använts i folkmedicinen sedan urminnes tid.

Da snakkær han om slækta *Potentilla* som har mange arttær som har vært brukt i medisn'n. Navne' ær latinsk, å blei all'så brukt om e' gruppe gamle medisnplanter (for eksempel gåsemure *P. anserina*, bruka av Leonhard Fuchs i 1542). De' ær avleda av de' latinske *potentia* som betyr "makt" eller "kraft" (Lid 2004). Corneliuson skriver nesten de' samme: *potentia* = förmåga, kraft, å legger te': *potens* = vara mäktig, kunna; -illa = diminutivsuffix.

Hos Lid (2004) har gaffelmura skifta navn å fått et nytt slæktsnavn: *Sibbaldianthe*. Slækta *Sibbaldia* (trefingerurt) ær oppkalla etter en professor i Edinburgh, Sir Robert Sibbald (1641-1722). Så kom all'så *Sibbaldianthe* som ær sammensatt a' *Sibbaldia* å *anthos* som betyr blomst. Men vi æ'kke fær'i me' de'! Hos Lid står gaffelmura oppført med flere synonymmer. Hær kommer hele rekka a' navn:

Sibbaldianthe
[*Schistophyllidium*] med
S. bifurca ssp. *orientale*
[*Potentilla bifurca* ssp. *orientale*,
Schistophyllidium bifurcum ssp.
orientale].

Jæ har me' vilje utelatt alle autornavna for å gjøre de' litt enklære. Ær'e noe rart atte Olaf blei oppgitt vær gang de' kom e' ny utgave a' flor'an?

Så var'e betydninga a' *Schistophyllidium* da. De' betyr rett å slett me' delte eller kløyvde småblad. Artnavnene' *bifurca* / *bifurcum* kommer a' *bi* = to og *furcus* = gaffel, å kanskje blir'e best oversatt me' gaffel me' to spissær.

Men nå vi' jæ tebake te' det jæ starta me': mølleplantene mine.

Da er'e greitt å b'yne med Bjørndalens artikkel om *Møllefloraen ved Skien* (1971). Like etter lærærsko'ern gikk jæ på sett å vis sånn som Sven-Ingvars sang på Svensktoppen: *Det var i min ungdoms fagreste vår*, – som botanikær vel å merke. Da jæ lesste om Bølesilo'n, blei det, sånn som jæ har skrivt en gang ti'li'ære, mange turær te' dette "siloplantenes Mekka".

Bjørndalen skreiv i artikk'ern:

Potentilla bifurca L. vokser ved en transformatorkiosk på plataået. Sommeren 1970 var den nesten forsvunnet, for det ble lagt ny kabel til kiosken. Flere andre planter som forekom rikelig på plataået i 1969 ble berørt av gravearbeidet og ble da funnet ganske sparsomt i 1970. Potentilla bifurca har kommet til siloen etter Dyring skrev Flora grenmarensis. (Leg. Johnsen 1929).

Jæ ser a' notatene mine atte jæ samla gaffelmure første gangen i juni 1973, andre gangen i 1974 og siste gangen i 1977. Etter det va' jæ å kikka på den mange ganger dær den sto like innte' trafokiosken blant tette bestan'ær a' breifaks (bladfaks) *Bromopsis inermis* å no'n storvokste eksemplarer a' kronvikke *Securigera varia*, som den gangen hadde navne' *Coronilla varia*. Nå ær gaffelmura borte, i all' fall ha'kke jæ hørt om noen som har finni'a i dette årtusene'.

Så dærsom du ska' se den henne planta i da', så ær Fårö fyr helt på nor'østspissen a' Fårö (Gotland) stede'. Dær kom den inn da folk på øya berga i land e' kornlast fra et russisk skip som forliste her i b'ynnelsen av 1880-talle'. Her trivas den i da' etter sigen'e utmerket.

Vi'ddu ikke dra så langt, ska' den åsså blitt finni ved Østre Toten jernbane i 1957. Om de' ær no' igjen dær, ær vel tvilsomt. Den ær kanskje sprøyta vekk?

Kan hende er det lettære å se etter gaffelmura på østkysten a' Sverje. Det ær mærka a' me' tre prikkær på karte' i *Den nya nordiska floran*. Vor di lokalitetene er henne, vet jæ'kke.

For mæi ær buskmura nå bare et minne, et litt sårt minne, om e' fin tid me' rik mølleflora i Skjeen.

Litteratur

- Bjørndalen, J.E. 1971. Møllefloraen ved Skien. *Blyttia* 29: 99 - 108.
 Corneliussen, J. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
 Lid, J. & Lid, D.T. 2004. *Norsk flora*. 7. utg. v/Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.
 Pettersson, J. & Ingmansson, G. 2007. *Gotlands Flora – en guide*. Gotlands Botaniska Förening.

”BANANSOPP” – KONIDIESOPPEN *Colletotrichum musae* OPPDAGET I NORGE

Oddvar Olsen, Kåre Homble, John Bjarne Jordal og Torbjørn Høitomt

Alle fotos, når ikke annet er nevnt: Oddvar Olsen.

Helga 18.-21. januar 2018 møttes en gjeng på 10 personer med interesse for mose, lav og sopp hos John Bjarne Jordal i Jordalsgrenda i Sunndal i Møre og Romsdal. Mange hadde med egne belegg, samlet gjennom året for å få hjelp til bestemming.

En morgen rundt frokostbordet ble vi oppmerksomme på en banan som hadde et merkelig belegg på ene enden. En bit ble lagt under mikroskopet og vi så at den inneholdt masse konidier. Mål og foto ble tatt,

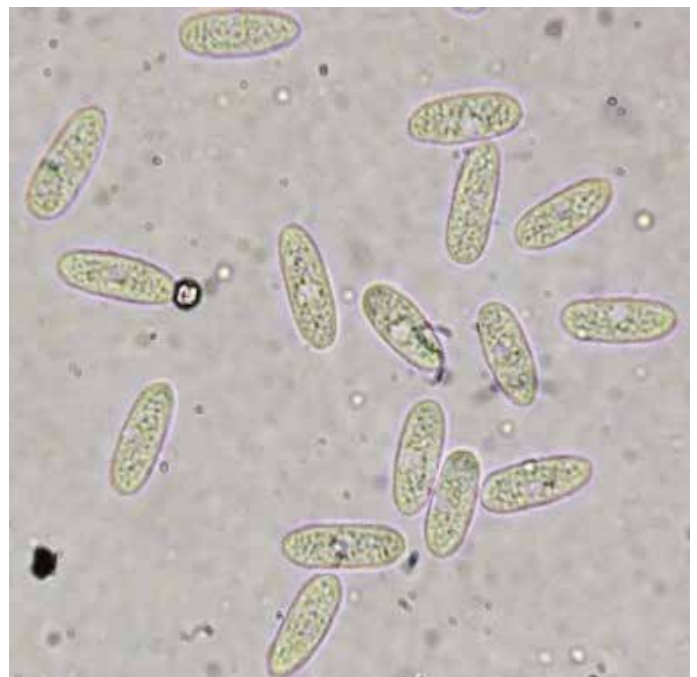
og sammen med beskrivelse, ble dette sendt til Kåre Homble for å høre om han hadde sett noe lignende.

Svar kom over natta: *Colletotrichum musae*. Arten er ikke registrert før i Norge og har ellers relativt få registreringer i verden.

Funnet i Jordalsgrenda ble gjort på økologisk dyrkede bananer, og vi antar at arten er vanlig der bananer blir ”naturlig” dyrket. Bananene ble kjøpt på Coop Mega på Dombås av Torbjørn Høitomt og var importert fra Den dominikanske republikk.

Banan med et merkelig belegg på ene enden.

Konidier 15-21x5,5-6µm. Mange har et karakteristisk lyst felt i midtpartiet.

Utbredelsen slik den er kjent i dag for den internasjonale artsdatabasen GBIF (Global Biodiversity Information Facility), er gjengitt i kart for de 28 registreringene som er koordinatfestet. 186 registreringer er i alt kjent, det ”nærmeste” fra Sverige i 1982.

Kilde: <https://www.gbif.org/search?q=colletotrichum%20musae>

Gjengen som var med på helgetreff samlet ved matbordet. Fra venstre: Tom Hellik Hofton, Steinar Vatne, Torbjørn Høitomt, Solfrid H. L. Langmo, Geir Gaarder, Perry G. Larsen, John Bjarne Jordal, Sylvelin Tellnes, Kristin Wangen og lengst til høyre Oddvar Olsen.

Foto: Bernadette Hendriks

Nærbilde av *Colletotrichum musae* på bananen

Redaksjonen vil, til tross for artikkelen over, oppfordre leserne til å spise økologiske bananer.

Foto: Norman Hagen

FRA DET BOTANISK BERØMTE FJELLET PILATUS I SVEITS TIL ALVEBERGET PÅ TROMØYA – ASCOMYCETEN *Colipila pilatenses* GJENFUNNET ETTER 30 ÅR.

OG OM BIOLOGISK VERDIFULL OG IDYLLISK NATUR SOM VIL GÅ TAPT FOR ETTERTIDA

Kåre Hombles og Tove Hafnor Dahls

En innkjøringsveg til planlagt hyttefelt

4. juni 2015 oppsøkte vi en av Arendals fineste gamle edellauvskoger, fordi innkjøringsvegen til et planlagt stort hyttefelt på Alveberget var tegnet gjennom den av ansatte i prosjekteringsfirmaet Rambøll (Løvdal, Hørsdal, Ekern 2014). Dette nasjonalt viktige naturtypeområdet på Alvebergets NV-side (Naturbase: BN00079648, ”gammel fattig edellauvskog”) ble avgrenset av Biofokus 08.07.2010 under naturtypekartlegging i Arendal.

Etter at de fleste av artene vi hadde funnet var bestemt, ble det sendt et notat (Hombles 2015) til Arendal kommune, Fylkesmannen i Telemark (som var oppnevnt som settefylkesmann fordi en som hadde utarbeidet konsekvensutredningen hos Rambøll, Ingunn Løvdal, var blitt miljøvernssjef hos Fylkesmannen i Aust-Agder) og Naturvernforbundet i Aust-Agder om de sjeldneste funnene, ascomycetene *Hyaloscypha daedaleae* og *H. britannica*, som hos oss tidligere kun var kjent fra

Arendal, og *Colipila pilatensis*, som det viste seg at var funnet kun én gang tidligere, for ganske nøyaktig 30 år sia, av ascomykologen Hans-Otto Baral, 06.06.1985, ved foten av det berømte botaniske fjellet Pilatus, i Luzern i Sveits.

Colipila pilatensis Baral 2012

Baral publiserte beskrivelsen og funnet av *C. pilatensis* først i 2012 (egentlig alt i 2011 elektronisk, Baral et al. 2012), og da sammen med den andre, litt større arten i slekta *Colipila*, *C. masdugwana*, som det var gjort noen funn av i Middelhavsområdet, mellom 2004 og 2007, på kastanje *Castanea sativa*, og ett på sommerek *Quercus robur*. Barals funn av *C. pilatensis*, oppkalt etter det berømte botaniske fjellet Pilatus, ble funnet på råtnende ved av noe som så ut til å tilhøre rosefamilien *Rosaceae*.

Colipila skiller seg fra andre slekter i *Helotiales* ved sine spesielle septerte parafyser, som går jevnt over i septerte hår på utsida av fruktlegemene.

***Colipila pilatensis* i den planlagte innkjøringsvegen gjennom edellauvskogen ved Alveberget**

Vårt funn av *C. pilatensis* var på gammel ved av osp *Populus tremula* som var angrepet av en av *Chlorociboria*-artene våre, som farger veden grønn, og ble funnet ”midt i” den planlagte innkjøringsvegen. Bilder viser fruktlegemer, som er opptil 0,9 mm i diameter, parafyser (sterile hyfer i hymeniet mellom sporesekkene), som er 3,5 til 5,0 µm i diameter, asci (sporesekker), som blir blå apikalt i lugol (jod-kaliumjodid) og

ascosporer, som måler 9-12 x 2-2,3 µm.

Resultater etter sekvensering av belegget fra Alveberget, utført i Canada via norBOL, viser at *Colipila* bør tilhøre familien *Lachnaceae*, på grunn av likheten med slektene *Trichopeziza*, *Incrucipulum* og *Solenopezia*, ifølge Hans-Otto Baral (personlig opplysning i e-post), etter vurdering av ITS-sekvenseringsresultatet sendt fra Gunnhild Marthinsen, norBOLs ”DNA barcoding manager” ved Naturhistorisk Museum, Universitetet i Oslo.

Fruktlegemer til *Colipila pilatensis* på *Chlorociboria*-farget ved av osp *Populus tremula*

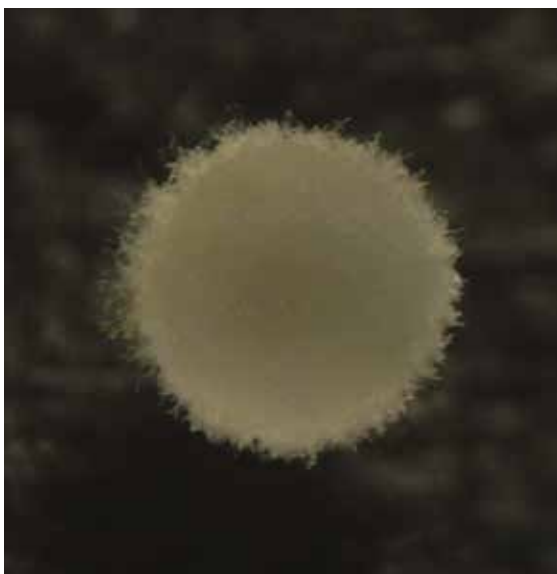
Colipila pilatensis, fruktlegemer

Colipila pilatensis, fruktlegemer

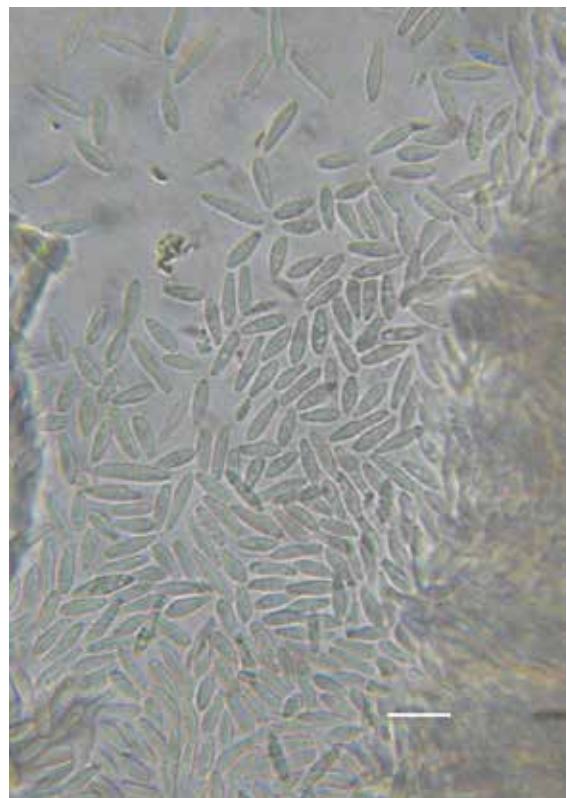
Colipila pilatensis, fruktlegemer

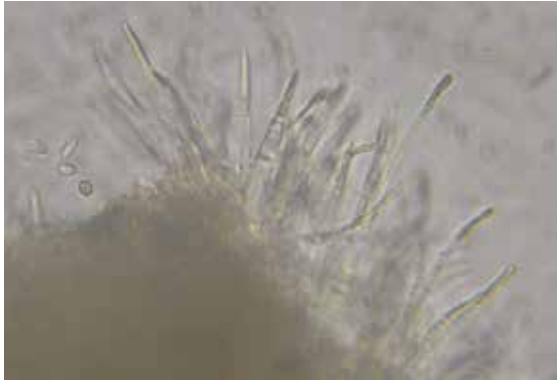
Colipila pilatensis, fruktlegeme

Colipila pilatensis, ascus i lugol (IKI)

Colipila pilatensis, ascosporer

Colipila pilatensis, parafyser og hår

Colipila pilatensis, parafyser og ascosporer

Colipila pilatensis, parafyse

Innsigelser mot innkjøringsvegen

Allerede i slutten av juni 2015 hadde det imidlertid kommet innsigelser både fra settefylkesmannen, Fylkesmannen i Telemark (Malme, Vindvad 2015) og Aust-Agder fylkeskommune (Sollid, Juhl 2015) mot den planlagte innkjøringsvegen. Fylkesmannen i Telemarks innsigelse ble gitt etter vurdering av miljøvernmyndighetens innsigelse (Bakke, Storøy. 2015a), der det heter:

”På grunn av negativ konsekvens for en naturtypelokalitet med A-verdi, samt forekomst av en rødlistet art i kategorien ”sårbar”, har miljøverndirektøren innsigelse til planforslaget med hjemmel i plan- og bygningslovens § 5-4. Innsigelsen kan imøtekommes ved at veitraséen til hytteområdet endres slik at viktig naturmangfold ikke blir berørt. Videre bør bestemmelsene til kjøreveien til Alvekilan (KV) i større

grad sikre at sideterreng med høye naturverdier ikke blir berørt ved opprusting/breddeutvidelse.”

Den ”sårbare” arten (VU) var bølgekjuke *Spongiporus undosus*, som litt seinere ble kun ”nær truet” (NT) i den nye rødlista som kom høsten 2015.

Fylkeskommunen la i sin innsigelse mest vekt på at innkjøringsvegen ville komme for nær en automatisk fredet steinalderboplass.

Betydningen av våre ascomycet-funn

I et brev fra Fylkesmannen i Telemark til Arendal kommune (Bakke, Storøy 2015b) framgår det at kommunen spurte fylkesmannen om råd om hvordan en skal forholde seg til de nye registreringene, der fylkesmannen svarer:

”Vi har sett på de supplerende registreringene som er ettersendt. Dette gjelder en del lite kjente artsgrupper av sopp. Økologien til disse er lite kjent også hvordan den reelle bestandsutviklingen hos disse artene er i Norge. De nye funnene rokker uansett ikke ved vurderingen av at adkomstvegen, slik den er vist i planen som er sendt på offentlig ettersyn, vil få negative konsekvenser for en edelløvs-kogsforekomst av nasjonal verdi. De nyoppdagede artene bør forvaltes gjennom ivaretagelse av leveområdene, som kan antas å omfatte en større del av edelløvs-kogsforekomsten.”

Nytt forslag til innkjøringsveg til Alveberget hyttefelt

Det så nå ut til at innsigelsene fra overordnede myndigheter til innkjøringsvegen kunne sette en stopper for hyttefeltet. I konsekvensutredningen hadde imidlertid Ingunn Løvdal inventert nøyere Biofokus’ A-område med gammel edelløvs-kog, og omklassifiserte etter dette, slik at noe ble B-område, og noe ble kalt ”område uten naturtypeverdier”, et område der det hadde blitt hogd noen eiker for en del år sia, og hun ikke kunne finne noe som kunne gi naturtypeverdi, ikke en gang C-verdi. Dette området har en gjennomgående bekk og ligger idyllisk mellom høyere bergknauser, og var kanskje utsett til å være et egnet område for innkjøringsveg til hyttefeltet, for, etter at eieren av dette området døde, en grunneier som ikke var med i hytteutbyggingsselskapet og heller ikke ønsket å bli berørt av hytteutbyggingen, kom det våren 2016 et nytt reguleringsforslag fra hytteutbyggerne/Arendal kommune på begrenset høring, med forslag til innkjøringsveg gjennom dette ”området uten naturtypeverdier”. Etter forhandlinger mellom kommunen, overordnede myndigheter og utbyggerne var både Fylkesmannen i Telemark og Aust-Agder fylkeskommune villige til å frafalle sine innsigelser med dette nye forslaget til innkjøringsveg.

Inventering av innkjøringsvegen i ”området uten naturtypeverdier”

24. april 2016 oppsøkte vi, på

forespørsel fra Naturvernforbundet i Aust-Agder, området der den nye innkjøringsvegen var tegnet inn, uten store forhåpninger om å finne noe interessant, ettersom biologen Ingunn Løvdal, ansatt hos Rambøll, ikke hadde funnet noe av interesse her. Området hadde flere eikestubber etter en tidligere hogst, og ellers mye død ved av eik, noe som er uvanlig ellers i området. Det ble tallrike registreringer av eikemusling *Daedalia quercina* og eikebroddsopp *Hymenochaete rubiginosa*, men vi fant også to sårbare (VU-) arter på eik: to funn av eikedynekjuka *Perenniporia medulla-panis* på stubber i veglinja og ett funn av eggegul kjuka *P. tenuis* på ei grein i utkanten av veglinja.

Arkeologiske undersøkelser i det nye forslaget til innkjøringstrasé avslørte at hele 3 steinalderboplasser ville bli påvirket (mot bare 1 tidligere).

Konsekvensene både for naturmangfoldet og kulturminnene var altså likevel større med det nye forslaget til innkjøringsveg enn det opprinnelige, men verken Fylkesmannen i Telemark (Bakke, Storøy 2016) eller Aust-Agder fylkeskommune (Borge, Sundet 2016) ville opprettholde sine tidligere innsigelser. Fylkesmannen i Telemark ville, etter innbydelse fra Arendal kommune etter våre siste registreringer, ikke komme på befaring, og Aust-Agder fylkeskommune søkte Riksantikvaren om dispensasjon til å grave ut de tre automatisk

fredete steinalderboplassene som innkjøringsvegen ville ødelegge, og fikk det.

Etter forespørsel fra Alve Vel foretok et uavhengig inventerings-selskap, Ecofact, en vurdering av konsekvensutredningen til Rambøll fra 2014 nevnt i første avsnittet, og var ikke enig i verdinedskrivingen som ble gjort av Biofokus' A-område (Oddane 2016).

Arendal kommunes forslag til avbøtende tiltak for å ta vare på de sårbare *Perenniporia*-artene var å flytte dem til et høvelig sted i nærheten. Å flytte godt rotfesta eikestubber uten å ta fra eikedynekjukene sin næringstilgang er kanskje ikke så enkelt, uten bruk av store gravemaskiner, og det må gjøres før steinalderboplassene forsiktig graves ut med skjeer.

Da vi oppsøkte dette "området uten naturverdier" 2. desember 2017, var det fortsatt like idyllisk og intakt, og *Perenniporia*-artene "blomstret", men det var nylig hogd ei gate mot området over høgda fra fylkesvegen.

Eggegul kjuka *Perenniporia tenuis*.
Foto THD 24.04.2016

Eikedynekjuke *Perenniporia medulla-panis*.
Foto THD 24.04.2016

En av eikedynekjuke-stubbene.
Foto THD 24.04.2016

Sluttord

Et flertall av representantene i Arendal bystyre vedtok reguleringsplanen for hyttfeltet på Alveberget 01.09.2016, og tillot derved ødeleggelse av den gamle og idylliske edellauvskogen på nordvestsida av Alveberget. Flere klager med gode begrunnelser ble skrevet mot vedtaket, blant annet av Alve Vel og Naturvernforbundet i Aust-Agder, men det hjalp ikke. Settefylkesmannen, fylkesmannen i Rogaland, som ble settefylkesmann da den tidligere settefylkesmannen, Fylkesmannen i Telemark, etter hvert ble inhabil på grunn av tidligere uttalelser, hadde siste ordet. Verken Fylkesmannen i Telemark eller Fylkesmannen i Rogaland besøkte noen gang dette fantastiske området som de avsa dødsdommen over. Vi vil oppfordre Listéras lesere til å ta en tur hit før innkjøringsvegen til det gedigne hyttfeltet og bilvegen ned mot planlagt bryggeanlegg ved Alvekilen, som vil ødelegge den gamle idylliske kjerrevegen gjennom dette nasjonalt viktige edellauvskogsområdet, blir påbegynt, selv om vi ikke kan love at dere vil finne det som synes å være en av verdens mest sjeldne arter, *Colipila pilatensis*, som ville fått navnet ”*Colipila alvebergensis*” dersom den ikke hadde blitt funnet en gang for 30 år sia.

Colipila pilatensis-lokaliteten 04.06.2015

Litteratur

- Bakke, H., Storøy, S. 2015a. *Uttalelse med innsigelse til reguleringsplan for Alveberget der Fylkesmannen i Telemark er settefylkesmann*. Brev til Arendal kommune 11.06.2015. 4 s.
- Bakke, H., Storøy, S. 2015b. *Vurdering av nye artsfunn i forbindelse med reguleringsplan for Alveberget*. Brev til Arendal kommune 21.09.2015. 1 s.
- Bakke, H., Storøy, S. 2016. *Uttalelse til reguleringsplan for Alveberget – ny begrenset høring av revidert forslag*. Brev til Arendal kommune 21.04.2016. 2 s.
- Baral, H.-O., Garcia, G., Bogale, M., O'Hara, M. J., Untereiner, W. A. 2012. *Colipila*, a new genus in the Helotiales. *Mycological Progress* 11(1): 201-214.
- Borge, K., Sundet, N. O. 2016. *Uttalelse til offentlig ettersyn av detaljreguleringsplan for Alveberget, Arendal kommune*. Brev til Arendal kommune 06.06.2016. 2 s. Vedlegg fra Riksadvokaten, 3 s.
- Homble, K. 2015. *Alveberget – forslag til reguleringsplan. Bestemmelse av sopparter funnet ved undersøkelse av den planlagte innkjøringstraséen til hyttefelt på nordvestsida av Alveberget, 04.06.2015*. Notat 02.09.2015, til Arendal kommune, Fylkesmannen i Telemark, Naturvernforbundet i Aust-Agder. 6 s.
- Løvdal, I., Hørsdal, Aa. M., Ekern, M.-A. 2014. *Detaljregulering Alveberget. Hovedrapport konsekvensutredning*. Rambøll, Arendal. Oppdragsgiver Alveberget AS. 2014.12.05. 85 s.
- Malme, A., Vindvad, K. B. 2015. *Uttalelse med innsigelse – Reguleringsplan for Alveberget, Arendal kommune*. Brev til Arendal kommune 22.06.2015. 2 s., 4 s. vedlegg
- Oddane, B. 2016. *Alveberget – En vurdering av fremlagte KU ved søknad om utbygging av hyttefelt og anleggelse av småbåthavn*. Ecofact. notat 04.08.2016. 3 s.
- Sollid, A. G., Juhl, F. A. 2015. *Offentlig ettersyn – Detaljplan for Alveberget, Tromøy – Arendal kommune – Innsigelse*. Brev til Arendal kommune 25.06.2015. 4 s.

Alveberget. Reguleringsplanen - <https://www.arendal.kommune.no/tjenester/plan-bygg-og-eiendom/reguleringsplaner/vedtatte-reguleringsplaner/alveberget.6185.aspx>

PERLER I TELEMARCSFLORAEN: GULSYMRE *Anemone ranunculoides*

Gulsymra i Telemark, ein art som ikkje skulle vore her, – kanskje?

Roger Halvorsen

Gulsymra *Anemone ranunculoides* skulle, om sant skal seiast, eigentleg ikkje ha vakse i fylket vårt, men ho fins her likevel, langt utanfor hovud-utbreiingssområda sine i Noreg.

Fyrste gongen eg såg gulsymre nemnt frå Telemark var av Johan Dyring i *Flora grenmarensis*. *Flora grenmarensis* er ein større artikkel om plantelivet i Grenland og dei tilliggjande områda på båe sider av Langesundsfjorden, frå Larvik i aust og Kragerø i vest og mot Luksefjell nord for Skien. Artikkelen vart publisert i *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne*, bind 49, hefte II og III som kom på prent i 1911.

Dyring har sjølv avgrensa området såleis:

Floraens omraade
indbefatter landet omkring Langesundsfjorden – herunder ogsaa medregnet dens munding den brede og aabne Langesundsbugt – eller det triangulære gebet, hvis hjørner markeres ved et punkt lidt v. f. Kragerø, hvor amtsgrænsen skjærer kystlinjen, samt ved Fredriksværn og Mofjeldenes fod n. f. Skien.

.....

Arealet udgjør noget over 800 km². – Distriktet, som ligger paa grænsen mellem de store naturlige afdelinger af landet Østlandet og Sørlandet, indbefatter større eller mindre dele af herrederne Sannikedal, Skaatø, Bamle, Brulanes, Fredriksværn, Eidanger, Solum og Gjerpen med de deri indesluttede bykommuner Kragerø, Langesund, Stahelle, Brevik, Porsgrund og Skien.

Dette området ligg ikkje innafor gulsymras hovudutbreiingssområde. Arten har spreidde førekomstar grovt rekna i fem område og er kjend frå

- 1) Akershus (Asker og Bærum) og Buskerud (områda kring Tyrifjorden frå Lier, Modum opp til Ringerike),
- 2) fleire stader i Mjøstraktene opp til Lillehammer,
- 3) nokre få stader i Nord-Trøndelag,
- 4) ei rekkje lokalitetar i Nordland

kring Bodø og Salten,

5) og endeleg nokre lokalitetar i Troms.

I tillegg er gulsymra altså funnen to stader i Telemark. Ho er dessutan funnen naturalisert i Halden (Idd), Larvik og Molde.

Gulsymra si historie i Telemark

På side 183 skriv Dyring følgjande:

? A, *ranunculoides* L.
Opgives [af Ruud] for Kil ved Kragerø. Da opgaven alene grunder sig paa et par ekspl. i et skoleherb. og altsaa er tvilsom, anbefales arten til eftersøgning. Den opgives forøvrig allerede af Gunn. for Kristiansands stift.

Siste setninga hos Dyring er kommentert såleis hjå Fægri og Danielsen (1996):

First Norwegian record.
Gunnerus (1772:245):
"in Norvegia australis,
praesertim dioecesi christiansandensis".

This information, repeated by Horneman (1806), also reached Engelhart who, however, states that he never saw the species in Kristiansand region, nor has it been observed there later. Gunnerus probably made a mistake, perhaps a misprint (for "christianensis"?). There is no specimen in Hb TRH (GUNN), but he may have seen the plant near Oslo. The first dated specimen is from Bærum: Vøien 1833 (stud.med. Eger, Hb O).

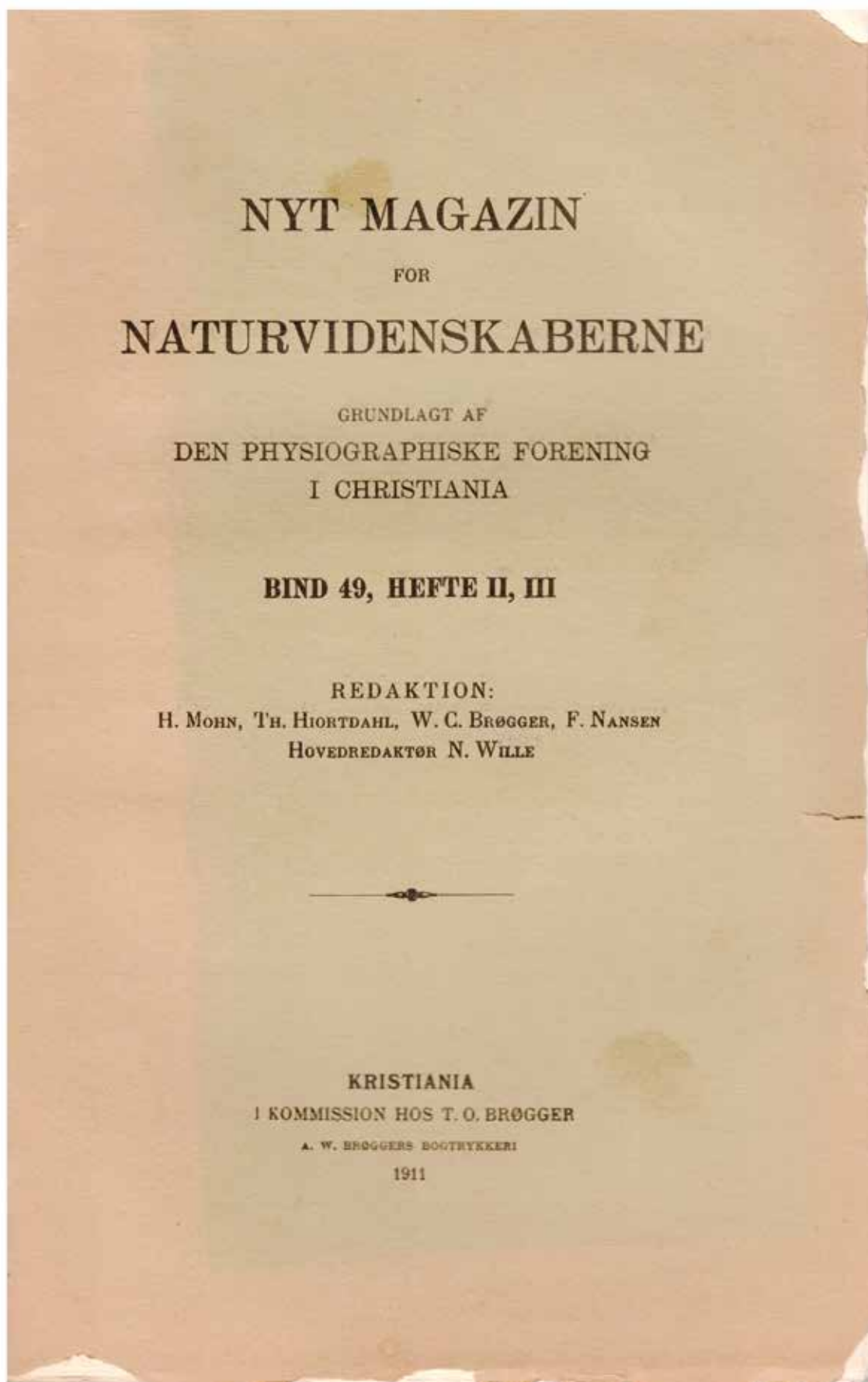
Som ein kan sjå ut av teksta og utbreiingskartet lenger bak hjå Fægri og Danielsen, er funnet som Gunnerus skriv om frå "Christiansand" ikkje godkjent av forfattarane. Dei meiner at det kan handle om ein skrivefeil der "christianensis" er vorte til "christiansandensis".

Når det gjeld Dyrings vurdering av Ruuds funn av arten i eit skoleherbarium, finn eg den reint ut noko unødvendig det han skriv:

Da opgaven alene grunder sig paa et par ekspl. i et skoleherb. og altsaa er tvilsom,...

? A. *ranunculoides* L. Opgives [af RUUD] for Kil ved Kragerø. Da opgaven alene grunder sig paa et par ekspl. i et skoleherb. og altsaa er tvilsom, anbefales arten til eftersøgning. Den opgives forøvrig allerede af GUNN. for Kristiansands stift.

Dette skreiv Dyring på side 183 i artikkelen *Flora grenmarensis* som blei publisert i tidsskriftet *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne* i 1911.

Forsiden på *Nyt Magazin for Naturvidenskaberne*, bind 49, hefte II og III

Gulsymre *Anemone ranunculoides*

Kvifor skulle eit par eksemplar i eit skoleherbarium vere tvilsame?

Gulsymre funnen i Telemark

I 1983 vart gulsymre funne i Seljord i Telemark (Halvorsen, R., Lervik, B. & Svendsen, O. 1983). I fleire år hadde det versert eit rykte om at arten skulle finnast i fylket vårt, men det mest handfaste vi hadde var altså notisen i Dyrings *Flora grenmarenensis*.

Eg, og mange telemarkingar med meg, er vorte kjende med gulsymra på botaniske turar til Öland i Sverige og til Danmark. På Öland er gulsymra mest ei karakterplante å

kalle. På våren veks ho nærast som eit botndekke i lauvskogsområda saman med slektningen kvitsymre *Anemone nemorosa*.

På ein av turane eg fekk vera med på til Öland ein vår saman med lærarhøgskulen på Notodden (1982), fortalde Gunnhild Bjaadal frå Seljord at gulsymra veks i Seljord. Eg må tilstå at eg protesterte energisk. Det gjekk ikkje an at arten skulle finnast så langt unna dei kjende veksestadene sine i Modum, Asker og Bærum. Eg meinte at ho kan hende tok feil og hadde funne vårkål *Ranunculus ficaria*. Gunnhild held

på sitt og var mest arg på meg då ho sa:

Trur du verkeleg at eg ikkje kan sjå skilnad på gulsymre og vårkål?

Gunnhild fortalde så at gulsymra voks i hagen til Helge Lønnestad i Seljord, og at han hadde henta ho frå

ein lokalitet nær garden Rui i Flatdal. Eg trur mest eg rødma og måtte gje lovnad om at TBF skulle koma på vitjing for å sjå på vidunderet.

1. mai 1983 drog me til Seljord, der Lønnestad møtte oss og viste fram gulsymra han hadde planta under tuntreet på garden. Så tok han

Gulsymre *Anemone ranunculoides*

oss med til Rui i Flatdal, der me for fyrste gongen kunne beundre gulsymra i fri telemarksnatur. Grunneigaren, Asbjørn Rue, fortalde at arten hadde vakse på staden i langt over 50 år. Korleis den hadde kome dit, visste han ikkje.

Eg må vedgå at eg var ein smule skamfull, og eg hadde i alle fall lært at ein ikkje alltid skal kimse av slike rykte som "gulsymre i Seljord", sjølv om dei verkar aldri så usannsynlege.

Kva med ryktet om gulsymre i Kragerø?

La meg no gå attende til mitt fyrste "litterære" møte med gulsymra hjå Dyring. Det var eit rykte eg etter kvart tenkte meir og meir på etter vitjinga i Seljord og gylsymra der. Kunne ho finnast i Kragerø au? Kven som fortalde meg at gulsymre verkeleg voks i Kragerø, hugsar eg ikkje. Troleig fekk eg høyre om det på eit møte fyrst på 1980-talet, anten i historielaget eller i hagelaget der eg kåserte om kragerøfloraen. I alle fall vart eg fortald at ho skulle finnast nede ved Kalstad, og eg fekk au ei god utgreiing om kor ho voks.

I 1987 drog TBF på ein dags-ekskursjon til Kragerø for å leite etter gulsymra. Og sanneleg, der stod ho i fin bløming under ein stor ask ved "Thorsdals hus" på nordsida av vegen ned til idrettshallen. Veksestaden ligg ikkje langt frå hovudhuset til Søndre Kalstad. No er, forargeleg nok, både asken, "Thorsdals hus" og, om eg ikkje tek heilt feil, også Søndre Kalstad historie, bygd ned av

framsteget med store bustadblokker.

Så dukka det opp nye rykte om gulsymre i Kragerø. Ho skulle vekse også midt i Kragerø sentrum, inne mellom nokre syriner like inntil det gamle trygdekassebygget i byen. Dit kom TBF på våren 1991 og fekk sjå ho. No går rykta om at ho også her er ofra på framstegets alter.

Kva så med skuleherbariet frå Kil der Ruud fann gulsymra?

Kan det vera noko hald i det gamle ryktet? Finst gulsymre bortgøymd ein eller annan stad i Kil? Kan hende har det seg soleis at eksemplara i det nemnde herbariet vart samla på ein av lokalitetane som er nemnt over? Etter at eg har opplevd fleire gonger at det kan vera eit visst hald i gamle rykte, er det kan hende ikkje så dumt å etterlyse gulsymra i lokalavisa i Kragerø. Kan hende nokon dessutan har "frelsa" nokre skudd av ho frå Kalstad eller ved trygdekassebygget?

Andre gamle rykte om gulsymre i Telemark

Då vi vitja Seljord i 1983, fekk vi høyre at gulsymre au skulle vekse ein stad til i Seljord. Ryktet går ut på at ho skal finnast i eit område på vestsida av Vallaråi, ein eller annan stad frå Skornes og fram imot Flatin eller der ikring. Det er berre eit rykte, men...? Ei oppgåve for TBFs Midt-Telemarks-gruppe?

Gulsymre i Skien

Ein lokalitet ikkje langt frå kirkeruina på Kapitelberget i Skien er ikkje eit rykte. Her fann Kjell

Gulsymre *Anemone ranunculoides*

Thowsen gulsymra for ein del år sida. Kjell var ikkje heilt sikker på om det var ein spontan førekomst, og det er vel kan hende at planta her har spreidd seg frå ein hage i nærleiken.

Eit spørsmål står att

Det er vel mest truleg at gulsymre-lokaliteten i Seljord er spontan eller heimleg som det så vakkert heiter. Kva ein skal meine om førekomstane i Kragerø er eg meir uviss på. Det er ikkje utenkjeleg at gulsymra der kan vere innkomen med ballast. Hageanlegga på Søndre Kalstad som skipsreiar Biørn fekk skipa til

på eigedomen, er nærast heilt bygd opp av ballastjord som vart køyrt på hestekjerrar over frå Tallakshavn der ballasten vart teke i land. Mange ballastplanter er funne på Kalstad.

At det kan vere brukt ballastjord au inne i byen, til dømes ved det gamle trygdekassebygget, er vel heller ikkje umogeleg å tenkje seg. I Kil vart det òg teke i land mykje ballastjord. Kva då med gulsymra i det gamle skuleherbariet?

Til sist er det dessutan verd å merkje seg kva Reidar Elven skriv om gulsymre i siste utgåva av Lids flora (Lid & Lid 2004):

*Formrik, og formene i dei
einskilde delområda skil seg
frå kvarandre m.a. i bladform,
i kor mange blomar dei har, i
storleiken på blomane, og i kor
håra dei er. Variasjonen er ikkje
utgreidd.*

Spørsmålet vert då: Skil Kragerø-
formene seg ut frå anna norsk
materiale?

Litteratur

Dyring, J. 1911. Flora grenmarensis. *Nyt Mag. for Naturvidenskaberne*, b.49, h. II - III. Kristiania.

Fægri, K. & Danielsen, A. 1996. *Maps of distribution of Norwegian vascular plants. The southeastern element*. Fagbokforlaget, Bergen.

Lid, J. & Lid, D.T. 2004, *Norsk flora*. 7. utg. v/ Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.

Halvorsen, R., Lervik, B. & Svendsen, O. 1983. Funn av gulveis, *Anemone ranunculoides* L. i Telemark. *Blyttia* 41(4): 120.

TO MEDLEMMER HAR TAKKET FOR SEG I STYRET I TBF

Christian Kortner takker Esther Broch og Trond Risdal for årelang innsats i styret i TBF.
Foto: Torbjørn Norendal

Returadresse: Telemark Botaniske Forening, Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Vesle vakre blåklokke, dikt av <i>Haldis Reigstad</i>	3
Planter i Bibelen: Giftkjeks <i>Conium maculatum</i> i Bibelen og Sokrates' siste beger, av <i>Roger Halvorsen</i>	4
Konkurransen, av <i>Trond Risdal</i>	9
Om Merkurs urt <i>Herba mercurialis</i> og gudenes sendebud. Et vakent porsgrunnsugras eller en del av romersk historie med røtter i gresk mytologi?, av <i>Roger Halvorsen</i>	10
<i>Listéra</i> for 20 år siden: Svarthyll, av <i>Birgit Lien</i>	19
Perler i Telemarksfloraen: Buskvikke <i>Hippocrepis emerus</i> , ein telemarking par excellence, av <i>Roger Halvorsen</i>	21
Nytt fra styret våren 2018, av <i>Bjørn Erik Halvorsen</i>	27
Om mølleplantene mine I: <i>Allium rotundum</i> , av <i>Roger Halvorsen</i>	28
Årets Villblomst: Blåklokke <i>Campanula rotundifolia</i> , av <i>Kristin Steineger Vigander</i>	32
Om mølleplantene mine II: Gaffelmure, av <i>Roger Halvorsen</i>	38
"Banansopp" – konidiesoppen <i>Colletotrichum musae</i> oppdaget i Norge, av <i>Oddvar Olsen, Kåre Homble, John Bjarne Jordal og Torbjørn Høitomt</i>	41
Fra det botanisk berømte fjellet Pilatus i Sveits til Alveberget på Tromøya – ascomyceten <i>Colipila pilatenses</i> gjenfunnet etter 30 år, av <i>Kåre Homble og Tove Hafnor Dahl</i>	44
Perler i Telemarksfloraen: Gulsymre <i>Anemone ranunculoides</i> , av <i>Roger Halvorsen</i>	52
To medlemmer har takket for seg i styret i TBF	59